

cities BEYOND GROWTH

GRADOVI BEZ RASTA

Obrazovni priručnik

**Commons
Network**

FUHEM
educación +
ecosocial

**INSTITUTE FOR
POLITICAL ECOLOGY**

Ovaj dokument zajednički su izradile sljedeće europske organizacije:

Transnational Institute (TNI) (Nizozemska)

FUHEM (Španjolska)

Commons Network (Nizozemska)

Institut za političku ekologiju (IPE) (Hrvatska)

Oikos (Belgija)

Nazemi (Češka)

Autori: José Bellver Soroa i Martin Čech

Suradnici: Rowan Mataram, Elze Vermaas, Sophie Bloemen, Jo Braun, Lana Pukanić i Vedran Horvat

Izjava o korištenju AI-ja: Ovaj obrazovni priručnik djelomično je pripremljen uz pomoć AI alata Claude, koji je korišten za kombiniranje i strukturiranje tekstova koje je izradio projektni tim (prijedlog, upitnici, nacrt priručnika i bilješke sa sesija). Sav sadržaj koji je proizveo ovaj alat pregledali su, uredili i potvrdili autori. Glavni autor odgovoran je za kvalitetu i točnost informacija.

Ilustracije za logotip i rječnik: Julie Sauerwein (www.littlestudio.ink)

Ilustracije za online tečaj: Iva Jericevic

Grafičko oblikovanje: Cyan, Proyectos editoriales, S.A.

Izdavač: FUHEM Ecosocial
C/ O'Donnell 18, 5 izdanje, 28009 Madrid
Teléfono: (+34) 914310280
ecosocial@fuhem.es
<https://www.fuhem.es/ecosocial/>

ISSN:

Depósito Legal:

Madrid, srpanj 2026

Sufinancira
Europska unija

Ova publikacija nastala je s financijskom potporom Europske unije. Mišljenja i stavovi izneseni u publikaciji isključivo su stavovi autora i ne odražavaju nužno stavove Europske unije ili Europske izvršne agencije za obrazovanje i kulturu (EACEA). Ni Europska unija ni EACEA ne mogu biti smatrani odgovornima za njih.

Licenca Creative Commons 4.0 Imenovanje – Nekomercijalno – Bez izvedenica (by-nc-nd)

Kazalo

UVOD	5
O Gradovima bez rasta	5
Za koga je ovaj priručnik i kako ga koristiti	6
Obrazovni program ukratko	6
1. KONCEPTUALNI OKVIR ODRASTA	9
1.1 Što podrazumijevamo pod pojmom "gradovi bez rasta"?	9
1.2 Konceptualni okvir programa	11
1.3 Šest tematskih osi	13
2. OPĆI MODUL Online tečaj	17
2.1 Dizajn i ciljevi modula	17
2.2 Doseg, profil sudionika i raznolikost	18
2.3 Sadržaj sesija	19
2.4 Metodologija podučavanja: što je funkcioniralo, a što nije	22
2.5 Sudjelovanje, angažman i transnacionalna učionica	23
3. STEČENE VJEŠTINE I UČENJE OD VRŠNJAKA.	25
3.1 Kompetencije razvijene kroz program	25
3.2 Peer-learning: vrijednost transnacionalne učionice	27
3.3 Primjenjivost izvan učionice.	28
4. POUKE I KRITIČKA REFLEKSIJA.	29
4.1 O dizajnu programa	29
4.2 O pedagogiji odrasta	30
4.3 O raznolikosti europskih konteksta	31
5. LOKALNO PRILAGOĐENI (SKROJENI) MODULI	33
5.1 Objašnjenje i dizajn prilagođenih modula.	33
5.3 Dinamika više dionika: zajedničke pouke.	37

6. PREPORUKE ZA REPLIKACIJU PROGRAMA	39
Prilog A – Rječnik ključnih pojmova	41
Prilog B – Bibliografija i resursi po modulima	45

UVOD

O Gradovima bez rasta

Gradovi su u središtu klimatske i opće ekološke krize – ali također imaju priliku biti u središtu njenih rješenja. U njima su koncentrirane emisije ugljika, nejednakosti i političke odluke koje oblikuju živote milijuna ljudi. No, gradovi su i mjesto gdje se zajednice organiziraju, gdje zadruge grade alternative i gdje lokalne vlasti mogu djelovati – često brže nego nacionalne države. Ukratko, oni su najperspektivnija arena za transformativne promjene.

Ovaj priručnik rezultat je projekta **Cities Beyond Growth**, transnacionalnog projekta financiranog iz programa Erasmus+ Europske unije.¹ Projekt je okupio šest organizacija civilnog društva iz pet europskih gradova – Transnational Institute (TNI) i Commons Network iz Amsterdama (Nizozemska), Oikos iz Gent (Belgija), FUHEM iz Madrida (Španjolska), NaZemi iz Brna (Češka) i Institut za političku ekologiju (IPE) iz Zagreba (Hrvatska) – oko zajedničkog uvjerenja da prijelaz prema održivim i klimatski otpornim gradovima ne zahtijeva samo tehnička rješenja, već i temeljnu promjenu u načinu na koji razumijemo gospodarstvo, brigu i demokratsko sudjelovanje.

Polazišna točka projekta jest da ekonomski modeli usmjereni na rast više nisu održivi – ekološki, društveno ni politički. Svaka ekonomija koja teži osigurati dostojne životne uvjete za sadašnje i buduće generacije mora djelovati unutar planetarnih granica. To znači prijeći od rasta kao organizacijske logike urbanog razvoja prema **ekonomiji odrasta** izgrađenoj na dobrobiti, dovoljnosti i demokratskoj samoupravi.

Projekt “Gradovi bez rasta” usredotočen je na obrazovnu dimenziju poticanja potrebnih promjena. Između 2024. i 2026. projekt je osmislio, testirao i usavršio dvodijelni obrazovni program – opći online tečaj i lokalno prilagođeni modul uživo – koji je proveden za otprilike 1300 sudionika diljem svijeta, a potom i u šest specifičnih gradova. Cilj nije bio samo stvoriti znanje, već i osmisliti obrazovne procese koji će izravno osnažiti zajednice i predstavnike lokalne vlasti da postanu pokretači inkluzivnih, demokratskih tranzicija nakon rasta u svojim gradovima.

¹ Puno ime projekta je ‘Wellbeing for All: Building Climate Resilient Cities Together’, iako je iz promotivnih razloga kasnije preimenovan u Cities Beyond Growth.

Za koga je ovaj priručnik i kako ga koristiti

Ovaj priručnik praktičan je resurs za sve koji žele **razumjeti, replicirati ili prilagoditi obrazovni program "Gradovi bez rasta"** – ili iz njega crpiti inspiraciju za osmišljavanje vlastitog programa.

Napisano je za:

- **Edukatore i trenere** u organizacijama civilnog društva, na sveučilištima i u okruženjima neformalnog obrazovanja koji žele poučavati o gradovima odrasta
- **Aktivisti i organizatori zajednice** koji traže strukturirani okvir za mobilizaciju oko pitanja stanovanja, hrane, energije, mobilnosti, demokratske tehnologije, demokracije i skrbi
- **NVO-e i mreže** koje žele replicirati ovakvo transnacionalno iskustvo učenja s više dionika u vlastitim kontekstima

Ne morate biti stručnjak za ekonomiju nakon rasta da biste koristili ovaj priručnik. Osmišljen je tako da bude pristupačan široj publici s različitim razinama predznanja, kako bi služio i kao **referentni dokument** i kao **praktični vodič**.

Priručnik se može čitati od korica do korica ili pregledavati po odjeljcima, ovisno o vašim potrebama. Prvi dio predstavlja konceptualni okvir na kojem se temelji program. Drugi dio detaljno dokumentira opći online modul – njegov dizajn, sadržaj i metodologiju. Dijelovi III i IV osvrću se na vještine razvijene kroz program i na naučene lekcije. Peti dio predstavlja šest lokalno skrojenih modula; svaki je prilagođen specifičnom gradskom i kontekstu sudionika. Priručnik završava konkretnim preporukama za replikaciju (VI. dio), kao i rječnikom ključnih pojmova (Prilog A) i poveznicom na bibliografiju i resurse po modulima (Prilog B).

Obrazovni program ukratko

Obrazovni program "Gradovi bez rasta" bio je strukturiran u dva komplementarna modula, osmišljena da sudionike provedu od konceptualnog razumijevanja do lokalnog djelovanja.

Opći modul izveden je kao internetski tečaj dostupno za do 1000 sudionika diljem Europe. Strukturiran oko šest tematskih cjelina – Demokracija i briga; Energija; Stanovanje; Hrana; Mobilnost; Tehnologija – pružio je zajednički konceptualni okvir za razumijevanje odrasličkih tranzicija, istraživao inspirativne primjere alternativa iz cijele Europe i poticao prekogranični dijalog među sudionicima različitog podrijetla i uloga. Tečaj je održan na engleskom jeziku (sa simultanim prijevodom na španjolski i češki) i bio je potpomognut višjezičnim pripremnim materijalima na španjolskom, češkom, nizozemskom i drugim jezicima.

Prilagođene module osmislile su i provele sve od šest partnerskih organizacija. Pet lokalnih sesija uživo detaljnije je istražilo specifične izazove i prilike svakog grada, a jedan online tečaj dublje je zašao u energetsku tranziciju, okupljajući u svim slučajevima manje grupe od 20 do 30 lokalnih dionika – predstavnike zajednice, državne službenike, aktiviste i socijalne poduzetnike – kako bi radili na strategijama odrasta relevantnima za njihov kontekst.

Zajedno, ta su dva modula ponudila **iskustvo učenja** koje je uključivalo **više dionika** i koje je namjerno okupljalo ljude iz različitih sektora i sredina: nevladine organizacije i organizacije civilnog društva, dužnosnike lokalne samouprave, akademike, aktiviste, zadruge i marginalizirane zajednice. Ta mješavina nije bila slučajna – ona odražava temeljno uvjerenje projekta Cities Beyond Growth da tranzicije odrasta mogu uspjeti samo ako se grade demokratski, uz aktivno sudjelovanje onih na koje trenutne nejednakosti najviše utječu.

Stranice koje slijede dokumentiraju što je podučavano, kako je podučavano i što je naučeno – kako bi drugi mogli nadograditi ovo iskustvo i proširiti ga.

1 KONCEPTUALNI OKVIR ODRASTA

1.1 Što podrazumijevamo pod pojmom “gradovi bez rasta”?

Živimo u gospodarstvima izgrađenima oko jednog glavnog cilja: rasta. Desetljećima su vlade diljem svijeta širenje BDP-a smatrale glavnim mjerilom uspjeha, središnjim političkim obećanjem i organizacijskom logikom javne politike. A ipak, dokaze o tome što je to proizvelo nemoguće je ignorirati – sve jaču klimatsku krizu, sve dublju nejednakost, sustavno podcjenjivanje skrbi i zajedničkog života te sve veći jaz između takozvanog “zdravlja gospodarstava” i životnog iskustva ljudi unutar njih. Međutim, BDP nikada nije bio osmišljen kao mjera društvenog napretka. BDP obuhvaća novčanu vrijednost svih dobara i usluga proizvedenih u gospodarstvu. Ne uzima u obzir druge aktivnosti ključne za život, kao što su rad skrbi ili pravilno funkcioniranje ekosustava. Umjesto toga, uključuje aktivnosti koje nisu nužno pozitivne za društva, što dovodi do kontradiktorne situacije u kojoj BDP raste kada dođe do izlivanja nafte, krčenja šuma i poplava ili kada tvornice otpuštaju radnike, a dioničari ubiru dobit.

U osnovi tih neuspjeha leži **ekosocijalna kriza**: konvergencija ekoloških, društvenih i političkih slomova koja proizlaze iz kapitalizma. To nije slučajna akumulacija odvojenih problema. Iste strukture, institucije i odnosi moći koji potiču stalnu ekspanziju materijalnih i energetske tokova – prekoračujući planetarne granice – istovremeno pogoršavaju nejednakosti u pogledu prihoda, spola i rase. Oni koji su najmanje doprinijeli koncentraciji profita najviše pate od njegovih posljedica. Već je prekoračeno sedam od devet planetarnih granica koje su identificirali znanstvenici,² a 10 % Europljana s najvišim prihodima stvara više emisija stakleničkih plinova od najsiriomašnijih 50 % zajedno.³ To nisu tehnički propusti koje je moguće riješiti tehničkim rješenjima. To su strukturne tendencije gospodarstva ovisnog o rastu.

Odrast je odgovor na tu konvergenciju. Kako kaže Katherine Trebeck, suosnivačica Wellbeing Economy Alliancea, ključno je pitanje kako učiniti da gospodarstvo “omogućuje onakve živote kakve ljudi žele živjeti” – i onakve planete kakvu želimo ostaviti budućim generacijama. To znači mijenjanje njegove svrhe: od beskrajnog širenja materijalne proizvodnje prema održivom blagostanju ljudi i planeta. Što je jedno veliko nedavno istraživanje otkrilo da ima značajnu javnu podršku.⁴ To znači promišljeno odabrati koje gospodarske aktivnosti treba proširiti (zadugarstvo u području obnovljive energije, lokalni prehrambeni sustavi, javne usluge, skrb) i koje treba smanjiti (fosilna goriva, spekulativne nekretnine, industrijska poljoprivreda, oglašavanje). Ključno je inzistirati na tome da ta tranzicija mora biti pravedna: prethodna

2 PBSscience (2025). *Planetary Health Check 2025*, Potsdam Institute for Climate Impact Research (PIK), Potsdam, Njemačka.

3 Oxfam, “EU’s richest 10% emit as much planet-heating emissions as half the EU’s poorest population”, press release, 20th November 2023 <https://www.oxfam.org/en/press-releases/eus-richest-10-emit-much-planet-heating-emissions-half-eus-poorest-population>

4 Krpan, D., Basso, F., Hickel, J. E., Kallis, G. (2025) Assessing public support for degrowth: survey-based experimental and predictive studies. *The Lancet Planetary Health*. Volume 0, Issue 0, 101326. [https://www.thelancet.com/journals/lanph/article/PIIS2542-5196\(25\)00204-9/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lanph/article/PIIS2542-5196(25)00204-9/fulltext)

razdoblja gospodarske transformacije iznova su svaljivala troškove na one koji su već bili najviše zakinuti postojećim sustavom, a odrast odbija ponoviti taj obrazac.

Nekoliko povezanih pojmova i okvira bavi se istim područjem i korišteni su tijekom cijelog tečaja. Odrast izričito cilja na najštetnije sektore gospodarstva radi njihova smanjenja, istovremeno ulažući u ono što je vitalno za ljudski život – tvrdeći da zemlje s visokim prihodima moraju smanjiti svoju ukupnu potrošnju energije i materijala kao preduvjet za pravdu, kako unutar tako i među državnim granicama.⁵ **Ekonomija dobrobiti** stavlja ljudsku i ekološku dobrobit u središte gospodarskog mjerenja i politike, nadilazeći BDP i umjesto toga pitajući zadovoljavaju li se potrebe ljudi unutar planetarnih granica.⁶ **Ekonomija krafne** toj ideji daje prostorni i vizualni oblik, mapirajući koliko grad ili država istovremeno zadovoljava društvene potrebe svojih stanovnika – unutarnji prsten – i ostaje unutar planetarnih granica – vanjski prsten.⁷ **Ekonomija stalnog stanja**, ukorijenjena u tradiciji ekološke ekonomije, tvrdi da gospodarstvo mora stabilizirati svoju potrošnju energije i materijala unutar regenerativnih i asimilacijskih granica ekosustava, ostvarujući kvalitativni razvoj bez kvantitativnog širenja.⁸ To nisu suprotstavljene škole nego komplementarne perspektive – što naglašava činjenica da su vodeći znanstvenici povezani sa svakom od tih tradicija su-autori značajnog pregleda područja odrasta („post-growth“).⁹ Različiti partneri u projektu *Cities Beyond Growth* koristili su različite kombinacije ovisno o svom kontekstu. Ono što ih povezuje jest uvjerenje da rast nije mjerilo društvenog napretka te da je oblikovanje gospodarstava prema ljudskom i ekološkom blagostanju i nužno i ostvarivo.

Zašto gradovi? Gradovi nisu neutralne pozornice na kojima se odvija ekonomija rasta – oni su među njezinim glavnim pokretačima: mjesta globalne akumulacije kapitala, gdje se bogatstvo ostvaruje, prisvaja i koncentrira, i gdje se održava politička i pravna infrastruktura globalne ekonomije.¹⁰ 1000 najvećih gradova na svijetu čini više od 60 % globalnog BDP-a.¹¹ Oni također koncentriraju štete: gradovi su odgovorni za otprilike 70 % globalnih emisija CO₂, a unutar njih se eksternalije kapitalizma vođenog rastom – zagađenje, nejednakost, prostorna segregacija, prekovremeni rad i pojačani učinci klimatskih ekstremnih pojava poput toplinskih valova i poplava – najgušće i najopipljivije doživljavaju.¹² Istovremeno gradovi nude nešto neprocjenjivo: blizinu. Ljudi žive blizu jedni drugih, blizu lokalnih institucija i blizu političkog odlučivanja. To ih čini iznimno plodnim tlo za eksperimentiranje nakon rasta – za stambene zadruge, energetske zajednice, vrtove zajednice, sheme dijeljene mobilnosti, participativne proračune i mnoge druge prakse koje mogu učiniti alternativnu ekonomsku logiku opipljivom u svakodnevnom životu.

5 Hickel, J. (2020). *Less is More: How Degrowth Will Save the World*. Penguin Rand House. For a systematic introduction to the field of degrowth, see also: Nelson, A. (ed.) (2026). *Routledge Handbook of Degrowth*. Routledge, and Schmelzer, M., Vetter, A. & Vansintjan, A. (2022). *The Future is Degrowth: A Guide to a World Beyond Capitalism*. Verso.

6 Jackson, T. (2016). *Prosperity without Growth*. Routledge, 2nd ed.; Trebeck, K. & Williams, J. (2019). *The Economics of Arrival*. Policy Press.

7 Raworth, K. (2017). *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. Chelsea Green Publishing.

8 Dietz, R. & O'Neill, D.W. (2013). *Enough Is Enough: Building a Sustainable Economy in a World of Finite Resources*. Routledge; Za temeljni teorijski okvir, vidi također: Daly, H.E. & Farley, J. (2011). *Ecological Economics: Principles and Applications*. Island Press (2nd ed.).

9 Kallis, G., Hickel, J., O'Neill, D.W., Jackson, T., Victor, P.A., Raworth, K., Schor, J.B. & Steinberger, J.K. (2025). Post-growth: the science of wellbeing within planetary boundaries. *The Lancet Planetary Health*. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(24\)00310-3](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(24)00310-3)

10 Savini, F., Ferreira, A. & von Schönfeld, K.C. (2022). *Post-Growth Planning: Cities Beyond the Market Economy*. Routledge.

11 <https://www.oxfordeconomics.com/global-cities-index/>

12 Seto, K.C., Churkina, G., Hsu, A., et al. (2022). Chapter 8: Urban Systems and Other Settlements. In: IPCC, *Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009157926.010>

1.2 Konceptualni okvir programa

Tečaj “*Gradovi bez rasta*” osmišljen je oko slojevitog konceptualnog okvira, a ne oko jedne jedinstvene teorije. Četiri međusobno povezane analitičke perspektive prožimale su cjelokupan program i osigurale zajednički vokabular u njegovih šest tematskih cjelina.

Tri raskrižja kapitalizma: priroda, briga i demokracija

Kako bi se istaknula sustavna priroda izazova s kojima smo suočeni, uvodna je sesija crpila iz rada političke filozofkinje Nancy Fraser, koja tvrdi da kapitalistički sustav ne djeluje samo unutar društva – on aktivno proždire uvjete koji omogućavaju društveni život.¹³ Iskorištava prirodno okruženje kao besplatan resurs i odlagalište otpada, a da ga ne obnavlja. Profitira od plaćenog rada, ali i od neplaćenog rada, uglavnom rada u skrbi, koji su povijesno nerazmjerno obavljale žene i koji reproducira radnu snagu: hranjenje ljudi, odgoj djece, održavanje zajednica. Ovisi o javnim institucijama i pravnim sustavima, a istovremeno nastoji potkopati te institucije lobiranjem, izbjegavanjem poreza i zauzimanjem regulatornih tijela. To nisu slučajni propusti. To su strukturne tendencije ugrađene u način na koji funkcioniraju gospodarstva ovisna o rastu.

Ono što ovaj okvir čini posebno bitnim za naš tečaj Fraseričino je tumačenje **siromaštva vremena** – kronične iscrpljenosti koju proizvodi gospodarstvo koje od radnika zahtijeva sve više, dok istovremeno ukida financiranje društvene infrastrukture koja je nekada ublažavala svakodnevni život. Društvena kriza se, njezinim riječima, očituje kao sustav koji iscrpljuje energiju potrebnu za brigu o obiteljima, vođenje kućanstva, održavanje zajednica, njegovanje prijateljstava, izgradnju političkih mreža i stvaranje solidarnosti. To nije tek problem kvalitete života. To je strukturna prepreka zajedničkim dobrima, demokratskom sudjelovanju i bilo kakvoj tranziciji nakon rasta: energetske zadruge zahtijevaju volontersko vrijeme; participativni proračuni zahtijevaju građansko angažiranje; zajednički vrtovi zahtijevaju kolektivno održavanje. Društvo u kojem su ljudi iscrpljeni prekomjernim radom i financijskom nesigurnošću je društvo u kojem zajednička dobra ne mogu napredovati.

Ovaj je okvir također pomogao u otkrivanju veza između sesija koje bi inače mogle izgledati kao odvojeni sektorski problemi. Kriza stanovanja, kriza prehrambenog sustava, kriza energetskog siromaštva, demokratski deficit – to su povezani izrazi iste temeljne dinamike: podređivanja ljudskih potreba i ekološkog zdravlja logici akumulacije kapitala.

Iza institucionalnih okvira usmjerenih na tržište

S obzirom na to da se dobra i usluge može organizirati uglavnom kroz tri institucije – **državu** (javnu opskrbu, demokratsku odgovornost, redistribuciju), **tržište** (konkurenciju, tržišne signale, privatno vlasništvo) i **zajednička dobra** (kolektivnu samorganizaciju, zajedničko upravljanje, zajedničko vlasništvo) – suvremena kapitalistička društva snažno su naklonjena tržištu, pri čemu država često djeluje više kao facilitator privatne akumulacije nego kao jamac javne dobrobiti. Zajednička dobra – povijesno potisnuti

13 Fraser, N. (2023.). *Kanibalski kapitalizam: Kako naš sustav proždire demokraciju, brigu i planet i što možemo učiniti po tom pitanju*. Verso.

procesima *land enclosure*, pravno marginalizirana, ali i dalje prisutna – predstavljaju treći institucionalni sektor koji bi gradovi odrasta trebali aktivno razvijati, bilo kroz autonomnu organizaciju zajednice, kroz politike koje usmjeravaju državnu djelatnost prema društvenom blagostanju ili kroz njihovu kombinaciju.

Zajednička dobra samoupravni su procesi kojima zajednice upravljaju resursima i odnosima. Zajedničarstvo – stalna praksa kolektivne uporabe, upravljanja i izgradnje zajednice – nudi postkapitalistički oblik organiziranja koji se odmiče od linearnog razmišljanja i individualizma, prema ekosustavima i odnosima. Šest sektorskih primjera iz tečaja – stambene zadruge, energetske zajednice, vijeća za prehrambu politiku, participativni proračuni, digitalna zajednička dobra, biciklističke unije – mogu se svaka shvatiti kao eksperimenti u obnavljanju te institucionalne ravnoteže i u pokazivanju da se osnovne potrebe mogu zadovoljiti oblicima upravljanja koji daju prednost uporabnoj vrijednosti nad razmjenskom vrijednošću.

Važno je da se gradovi odmaknu od uobičajene pretpostavke da će tržišta učinkovito i pravedno zadovoljiti osnovne potrebe – pretpostavke koju dokazi dosljedno opovrgavaju – i okrenu se promišljenom institucionalnom dizajnu koji se oslanja na sva tri načina. To znači ne samo njegovanje zajedničkih dobara odozdo, već i preusmjeravanje državnog djelovanja: preusmjeravanje javnih ulaganja, regulacije i javnih nabava od olakšavanja tržišta prema aktivnoj potpori kolektivnom i javnom pružanju usluga. U središtu ovog preuređenja nalazi se praksa **dekomodifikacije**: izuzimanje osnovnih potreba iz tržišne logike i osiguravanje njihove opskrbe putem javnih ili kolektivnih institucija. Dekomodifikacija se suprotstavlja kontinuiranoj ekspanziji robe – pretvaranju nekada besplatnih ili neprofitnih dobara (skrb, voda, energija, stanovanje, podaci) u tržišnu robu. Kada je jedini cilj opskrbe profit, kvaliteta opada, pristup postaje neujednačen, a radnici su iskorištavani. U gradovima dekomodifikaciju mogu provoditi brojni akteri – zadruge, zajednice, općine, neprofitne organizacije – a državna akcija, kada je reorijentirana na društveno blagostanje, jedan je od najsnažnijih pokretača. To se već događa u svih šest domena koje su proučavane tijekom tečaja i predstavlja jedan od najizravnijih praktičnih izraza odrastničkog načina razmišljanja u gradskom životu.

Urbani metabolizam

Kroz većinu sesija provlačio se koncept **urbanog metabolizma**: shvaćanje da gradovi funkcioniraju kao sustavi ugrađeni u protoke energije, hrane, vode, materijala i otpada koji sežu daleko izvan gradskih granica. Ako se gradovi promatraju kao živi organizmi, njihov metabolizam uključuje biofizičke razmjene s prirodom – prvenstveno s ruralnim područjima koja osiguravaju osnovne materijale i energiju te apsorbiraju njihov otpad. Ti protoci nisu tek tehničke prirode: oni su politički. Tko ih kontrolira, kako se njima upravlja, tko ima koristi, a tko snosi troškove – uključujući na Globalnom jugu – pitanja su moći jednako kao i inženjerstva. Odrastnički pristup urbanom metabolizmu ne pita samo kako učiniti te tokove učinkovitijima, već i kako ih učiniti pravednijima, lokalnijima, demokratičnijima i više unutar ekoloških granica.

Dovoljnost

Sa svime je time usko vezano i načelo **dovoljnosti** – ideja da cilj politike nije maksimizirati proizvodnju i potrošnju, već osigurati *dovoljno*: dovoljno energije za grijanje, dovoljno hrane za dobro jelo,

dovoljno stanovanja za dostojan život, dovoljno vremena za brigu jedni o drugima. Energetska sesija ovdje je naglasila ključnu razliku: energetska učinkovitost usredotočuje se na smanjenje pojedinačne potražnje, dok se energetska suficijencija usredotočuje na smanjenje potražnje na razini sustava, pitajući se je li ukupna količina energije koju gospodarstvo zahtijeva kompatibilna s planetarnim granicama. Ta se razlika primjenjuje u svim sektorima: pristup suficijencije postavlja pitanje koliko je dovoljno i za koga.

Dovoljnost ne znači štednju ili oskudicu. Za većinu ljudi u europskim gradovima, gospodarstvo dovoljnosti značilo bi više – više sigurnosti, više vremena, više povezanosti – a ne manje. Gornji slojevi potrošnje su ti koji se trebaju smanjiti. U tom smislu, **tehnička definicija** intervencije usmjerene na odrast jest ona koja usporava, smanjuje razmjere i rekonstituira materijalne tokove urbanizacije; **politička definicija** usredotočuje se na antikapitalističku ili postkapitalističku politiku potrebnu za postizanje tog cilja. Obje su dimenzije nužne, a tečaj se namjerno bavio objema tijekom cijelog trajanja.

1.3 Šest tematskih osi

Jedna od središnjih pedagoških odluka tečaja “*Gradovi bez rasta*” bila je organizirati njegov sadržaj oko šest osnovnih ljudskih potreba i/ili ključnih sektora – demokracije i skrbi, energije, stanovanja, hrane, mobilnosti i tehnologije – umjesto apstraktne ekonomske teorije. Ova sektorska struktura bila je namjerana i pokazala se učinkovitom u praksi iz nekoliko razloga.

Prvo, pružio je sudionicima – bez obzira na njihovu pozadinu ili primarno područje rada – ulaznu točku kroz domenu koju su već poznavali i o kojoj su brinuli, prije nego što su pozvani vidjeti njezine veze s ostalima. Aktivist koji radi na stambenim zadrugama mogao je prepoznati kako se pokret energetskih zajedničkih dobara suočavao s analognim izazovima i razvio analogna rješenja. Državni službenik odgovoran za nabavu hrane mogao je vidjeti relevantnost mehanizama participativne demokracije razvijenih u kontekstu urbane mobilnosti. Tečaj je izgradio sustavno razmišljanje postupno, kroz konkretno i poznato, a ne kroz apstraktno i općenito. Drugo, sektorski je pristup izbjegao problem poistovjećivanja koja često ograničava obrazovanje u području odrasta: umjesto da privuče samo sudionike koji se već prepoznaju u toj etiketi, uključio je ljude kroz njihovu specifičnu brigu – stanovanje, hrana, mobilnost, digitalna prava – i proširio tu brigu na širi okvir.

Tijekom sesija pojavilo se nekoliko **međusektorskih obrazaca** koji oslikavaju urbanu agendu odrasta:

- Ograničenja tehnološkog rješavanja problema

Više je sesija usmjerilo kritiku na rješenja koja teže učinkovitosti i tehnološkoj zamjeni, a da pritom ne dovode u pitanje temeljnu razinu potražnje. Energetska je sesija to najjasnije pokazala: globalna ekspanzija obnovljivih izvora energije uvelike je služila za pokretanje sve veće potrošnje energije, a ne za zamjenu fosilnih goriva, jer profitni motiv ugrađen u privatna energetska tržišta uklanja poticaj za smanjenje potražnje. Ista logika – više izgradnje (kuća, cesta...) bez rješavanja pitanja raspodjele pristupa i upravljanja pružanjem usluga – dovedena je u pitanje na sesijama o stanovanju i mobilnosti. Odrast nije protiv tehnologije, ali inzistira na tome da dizajn, vlasništvo i upravljanje tehnologijom imaju jednako važnu ulogu kao i sama tehnologija.

- Odozdo prema gore i odozgo prema dolje u produktivnoj interakciji

U svakoj su sesiji najtransformativniji bili primjeri u kojima su inicijative s terena i politički okviri razvijani zajedno, pri čemu je svaki omogućavao onaj drugi. Na primjer, talijanske socijalne zadruge proizašle su iz organiziranja zajednice, a kasnije ih je država pravno priznala i podržala. Višestoljetna bečka tradicija socijalnog stanovanja potekla je iz razdoblja radikalne općinske politike i održana je institucionalnim dizajnom. Sporazum o odrastu iz Girone formalno povezuje civilno društvo, akademsku zajednicu i općinu oko zajedničkog programa. Ni eksperimentiranje odozdo prema gore ni reforma odozgo prema dolje nisu sami dovoljni: grad odrasta zahtijeva oboje, u promišljenom i održivom odnosu.

- Zadruga kao gradivni blok

U svakoj sesiji – energetske zajednice (npr. REScoop, Carbon Coop), stambene zadruge (npr. Miethäuser Syndikat, La Borda), prehrambene zadruge (npr. La Osa, La Louve), zadruge za mobilnost (npr. Som Mobilitat), digitalne zadruge i druge – zadruge su se pojavile kao temeljni institucionalni oblik odrastničkog grada. Strukturno su demokratične (npr. jedan član, jedan glas), daju prednost uporabnoj vrijednosti nad razmjenskom vrijednošću, viškove reinvestiraju u zajednicu umjesto da ih izvlače i grade kolektivni kapacitet i otpornost. Kako je Chris Vrettos iz organizacije REScoop utvrdio tijekom tečaja – oslanjajući se na istraživanje o transformativnom kapacitetu za odrast energetskih zajednica diljem Europe – pet elemenata čini svaku inicijativu istinski usklađenom s načelima odrasta: obrazovanje i izgradnja vještina; transformacija protoka resursa prema dovoljnosti; demokratsko upravljanje; i strateško umrežavanje za sustavne promjene – okvir koji je odgo-varao svih šest domena.

- Redistribucija vremena kao transformativni horizont

Tijekom sesija pitanje vremena pojavilo se ne samo kao prepreka, već i kao jedan od najčešćih vodećih principa tečaja: da odrastnički grad prije svega zahtijeva ljude koji imaju vremena. Vrijeme za organiziranje energetskih zadruga i sindikata stanara, za kuhanje i sudjelovanje u upravljanju zajedničkom prehranom, za sudjelovanje na savjetovanjima o biciklizmu, za brigu o drugima, za uključivanje u demokratski život. Redistribucija radnog vremena – smanjenje sati koje gospodarstvo zahtijeva i njihovo vraćanje ljudima, zajednicama i zajedničkom dobru – predstavljena je kao jedan od najizravnijih političkih poluga na raspolaganju gradovima. Četverodnevno radno vrijeme koje se pilotira u Valenciji (Španjolska), koje je smanjilo stres, poboljšalo zdravlje, povećalo vrijeme za brigu i građanski život te najviše od svega koristilo djeci, ponuđeno je ne kao marginalni eksperiment, već kao dokaz da je ta redistribucija već u tijeku i politički ostvariva. Grad odrasta ne mogu graditi iscrpljeni ljudi – ali više od toga, on se može izgraditi samo kada ljudi imaju vremena i energije da ga zajedno izgrade.

Tablica u nastavku sažima šest tematskih osi programa i partnerske organizacije odgovorne za svaku sesiju:

Tema	Partner
Demokracija i briga	Oikos
Energetika	TNI
Stanovanje	NaZemi
Hrana	FUHEM
Urbanistička mobilnost	IPE
Demokratska tehnologija	Commons Network

Zajedno, ovih šest područja ne iscrpljuju agendu odrasta, ali pokriva ključne i materijalno značajne tokove urbane ekonomije i dimenzije svakodnevnog života koje su najizraavnije oblikovane ekonomskom organizacijom. Također su duboko međusobno povezani: grad koji dekarbonizira svoj energetska sustav, a istovremeno prehranu, stanovanje i mobilnost prepušta tržišnoj logici, nije transformirao svoj metabolizam; grad koji uvodi participativnu demokraciju, a istovremeno ne mijenja komodificirani oblik svojih osnovnih usluga, nije transformirao svoju politiku. Ambicija odrasta urbanizma je sustavna, a struktura ovog obrazovnog programa osmišljena je tako da taj sustavni karakter postane osjetljiv i razumljiv, za svako pojedinačno područje. Također, za svaki su webinar odabrani sektorski bitni primjeri odrasta koji djeluju odozdo prema gore i odozgo prema dolje kako bi se ocrtale ključne vrijednosti i načela odrasta, npr. potreba za kolektivnim djelovanjem ili načelo ograničene ili limitirane ekstrakcije profita.

Odrast, kao što je Federico Savini istaknuo u uvodu u tečaj (sesija 0), nije projekt manjine – to je politika koja želi više za mnoge i manje za nekolicinu. Tečaj je osmišljen u tom duhu, a ovaj priručnik dokumentira ono što je proizveo.

2

OPĆI MODUL Online tečaj

2.1 Dizajn i ciljevi modula

Opći modul obrazovnog programa projekta osmišljen je kao šestotjedni online tečaj pod nazivom “*Gradovi bez rasta*” (*Cities Beyond Growth*) i bio je otvoren za sudionike diljem Europe i šire. Njegova je središnja ambicija bila pružiti zajednički konceptualni rječnik za razumijevanje odrasličkih urbanih tranzicija, predstaviti nadahnjujuće primjere alternativa iz različitih europskih gradova (iako ne samo njih) te potaknuti trajni prekogranični dijalog među ljudima različitog profesionalnog podrijetla i uloga.

Tečaj je zajednički koordiniralo šest partnerskih organizacija projekta Cities Beyond Growth, a održavan je na Moodleu, platformi za e-učenje otvorenog koda koja je služila kao digitalna okosnica programa. Svaki tjedan druga partnerska organizacija preuzimala je vodstvo – osmišljavajući sadržaj, odabirući i brifirajući govornike, vodeći webinar uživo i moderirajući forum na Moodleu danima prije i nakon sesije. Ta rotirajuća struktura pružila je sudionicima uvid u radnu kulturu i lokalnu stručnost šest različitih organizacija civilnog društva te je osigurala da nijedna pojedinačna institucionalna perspektiva ne dominira cjelokupnim okvirom tečaja, no svi su doprinosi svake organizacije bili recenzirani od strane kolega.

CARE + DEMOCRACY

URBAN MOBILITY

DIGITAL

HOUSING

ENERGY

FOOD

cities BEYOND GROWTH

**Cities Beyond Growth:
A Free Six-Week Online Course**

How can we design thriving cities that prioritise wellbeing and prosperity for all over economic growth for a few?

Every Wednesday from 8th October - 12th November | 3:30 - 5:00 PM CET

Commons Network tni FUEM
iE INSTITUTE FOR POLITICAL ECOLOGY
Oikos NAZEMI

Sesije uživo održavale su se tjedno putem Zooma, u trajanju od otprilike devedeset minuta, a nakon njih su uslijedile višejezične sobe u kojima su sudionici mogli nastaviti raspravu u manjim grupama na jeziku po svom izboru. Sve su sesije uključivale simultano tumačenje na španjolski i češki jezik. Materijali na platformi Moodle – osnovna štiva, dodatni resursi, videozapisi i podcasti – bili su dostupni na više jezika, uglavnom na engleskom, španjolskom, češkom i nizozemskom, što je odražavalo jezičnu raznolikost sudionika.

Jedna od najznačajnijih odluka u dizajnu bio je odabir **sektorske strukture**: umjesto da se tečaj organizira oko apstraktne ekonomske teorije ili samog koncepta odrasta, svaka je sesija bila usmjerena na jednu ključnu potrebu ili sektor – demokraciju i skrb, energiju, stanovanje, hranu, urbanu mobilnost i demokratsku tehnologiju. Ovaj je pristup spriječio da događanja privuku prvenstveno one koji se već poistovjećuju s etiketom odrasta, što često ograničava obrazovanje o odrastu. Ulazeći u temu kroz specifična područja, sudionici su se susreli sa širim okvirom odrasta kroz nešto što im je već bilo značajno. Iz naše perspektive, sektorska je struktura dobro funkcionirala upravo zato što je izbjegla pretjerano apstraktno uvođenje i omogućila da se sustavne veze organski razviju tijekom tjedana.

2.2 Doseg, profil sudionika i raznolikost

Tečaj je privukao više od 1700 registriranih sudionika iz više od 100 zemalja. Ta je razina bila značajna za obrazovni program kojim je upravljalo civilno društvo i odražavala je rastuće zanimanje za ideje o odrastu te organizacijski kapacitet šest partnerskih organizacija i njihovih mreža.

Sudionici su dolazili iz širokog spektra profesionalnih i građanskih sredina: osoblje nevladinih organizacija, akademici, službenici lokalne samouprave, organizatori u zajednici, članovi zadruga, aktivisti, edukatori i zagovorači. Ta profesionalna raznolikost nije bila slučajna – bila je namjerno njegovana kroz outreach strategiju svakog partnerskog organizatora i oblikovala je karakter rasprava na načine koje čisto akademska ili čisto aktivistička okruženja rijetko stvaraju. Državni službenik i organizatorica stanara koji se bave istim pitanjem dekomodifikacije stanovanja donose u razgovor različita ograničenja, različito znanje, različitu geografsku pozadinu i različite interese, a tečaj je bio bogatiji jer su oboje bili prisutni.

Sudionici su bili uglavnom raspoređeni u raznim europskim zemljama (najmanje 70% sudionika), uz značajnu zastupljenost Španjolske, Češke, Nizozemske i Belgije, ali su uključivali i značajan broj sudionika iz Južne i Sjeverne Amerike (oko 4 % u svakom slučaju), kao i iz drugih dijelova svijeta, što je bilo vidljivo u raspravama koje su se oslanjale na primjere iz Indonezije, Meksika, Grčke i Australije. Ova geografska rasprostranjenost zahtijevala je promišljeno prilagođavanje: platforma Moodle nudila je materijale na više jezika za svaku sesiju, a sobe za male grupe nakon webinara bile su organizirane po jezicima – engleskom, španjolskom, češkom, hrvatskom, francuskom, njemačkom i nizozemskom – kako bi se osiguralo da sudionici kojima engleski nije prirodan jezik mogu u potpunosti sudjelovati. Tijekom webinara osiguran je simultani prijevod.

Prethodno znanje o konceptima odrasta znatno se razlikovalo među sudionicima, što smo provjerili upitnicima prije samog tečaja. Dok su neki stigli s dubokim poznavanjem okvira, drugi su se s njima susretali prvi put, što je uistinu otežavalo prilagodbu dubine sadržaja svim razinama istovremeno. Toj heterogenosti pristupilo se namjerno slojevitim pristupom materijalima: osnovnim čitanjima dostupnima početnicima uz dodatne resurse za one koji žele ići dublje, obuhvaćajući različite formate – članke, videozapise, podcaste – i više jezika. Također je na platformi Moodle za tečaj objavljen rječnik s ključnim

pojmovima kako bi se uspostavilo zajedničko razumijevanje vokabulara za sve sudionike. Cilj je bio pružiti **više ulaznih točaka** kako bi se sudionici mogli uključiti u skladu sa svojim predznanjem i interesima, kako im sesije ne bi bile previše ili nedovoljno zahtjevne.

2.3 Sadržaj sesija

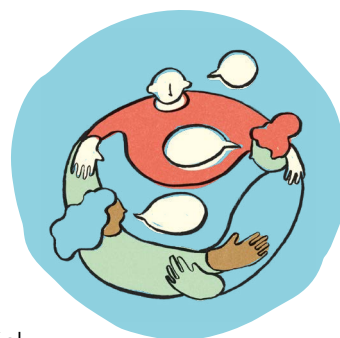
Sesija 0 – Uvod u gradove odrasta

Prije početka šest tematskih sesija, sudionici su pozvani da sudjeluju u uvodnoj sesiji osmišljenoj za uspostavljanje konceptualnih temelja tečaja. Za razliku od tjednih webinarara, Sesija 0 održana je u potpunosti putem unaprijed snimljenog videa i rječnika objavljenih na Moodleu, što je sudionicima omogućilo da na prvu sesiju uživo dođu s zajedničkom osnovom razumijevanja.

Središnji dio bila je kratka videozapisna snimka strukturirana oko intervjua s troje znanstvenika čiji rad čini temelj urbane agende nakon rasta. Katherine Trebeck, suosnivačica Saveza za ekonomiju dobrobiti (Wellbeing Economy Alliance), predstavila je ključni argument za preusmjeravanje gospodarstava na ljudsko blagostanje, a ne na materijalno širenje. Federico Savini, izvanredni profesor za planiranje okoliša na Sveučilištu u Amsterdamu i osnivač K Post-Growth Cities Coalition, objasnio je zašto gradovi nisu neutralne pozornice za ekonomiju rasta, već su među njezinim glavnim pokretačima – i zašto su također i najperspektivnija mjesta za transformaciju. Imogen Hamilton-Jones, stručnjakinja za politiku u LSE Cities, ponudila je kritičku perspektivu o BDP-u kao mjeri napretka te o blizini i gustoći koje gradove čine jedinstveno plodnim tlo za eksperimentiranje u području odrasta. Zajedno, tri su intervjua obradila dva temeljna pitanja koja će ostatak tečaja dubinski istraživati kroz sektore: što znači odrast i zašto je to važno na urbanoj razini? Priloženi rječnik predstavio je ključne koncepte – ekosocijalnu krizu, dovoljnost, dekomodifikaciju, zajednička dobra... – koji će se ponavljati kroz svih šest sesija.

Sesija 1 – Demokracija i briga

Uvodna sesija, koju je organizirao **Oikos**, postavila je konceptualni ton za cijeli tečaj. Na sesiji je predstavljen strukturni odnos između kapitalizma i kriza prirode, skrbi i demokracije – čime je uspostavljena poveznica koja će se provlačiti kroz sve sljedeće sesije. Dva gostujuća predavača produbila su određene aspekte ovog okvira. Profesorica Vera Zamagni sa Sveučilišta u Bologni predstavila je talijanski model socijalne zadruge kao primjer kolektivno organizirane skrbi, uključujući i kroz zakonski priznati oblik u kojem korisnici sudjeluju u upravljanju. Éric Piolle, gradonačelnik Grenobla, opisao je infrastrukturu participativne demokracije u gradu: sustav od šest mehanizama koji uključuju participativne proračune, pravo građana na postavljanje pitanja, neovisne građanske vijeće, kuće susjedstva i proces dugoročnog vizioniranja (Grenoble 2040). Na sesiji je također predstavljen četverodnevni radni tjedan na probi u Valenciji (Španjolska) kao političko sredstvo za rješavanje siromaštva vremena i stvaranje prostora za skrb i građanski život.

U raspravi koja je uslijedila istražena je napetost između građanske inicijative i institucionalne odgovornosti – koliko se može tražiti od volontera i što država mora jamčiti – kao i način na koji progresivni

gradovi mogu surađivati s nacionalnim vladama koje nisu usklađene, pitanje koje je bilo posebno značajno za sudionike iz zemalja s krutim nacionalnim administracijama.

Sjednica 2 – Energija

U organizaciji **Transnacionalnog instituta**, energetska je sesija smjestila tečaj u kontekst globalne rasprave o energetske tranziciji, istovremeno dovodeći u pitanje njen dominantni okvir. Sesija je započela tvrdnjom da je širenje obnovljivih izvora energije uvelike služilo za pokretanje sve veće potrošnje, a ne za zamjenu fosilnih goriva, jer energetska tržišta vođena profitom uklanjaju poticaj za smanjenje potražnje – kritika koja je izravno primijenila logiku dovoljnosti predstavljenu u prethodnoj sesiji. Dvoje praktičara potom su argument potkrijepili konkretnim primjerima. Ellie Radcliffe iz Carbon Coopa opisala je svoj rad u Manchesteru, gdje je suradnja između općinskih aktera i članova zajednice nastojala demokratizirati energetske tranzicije i poboljšati energetske učinkovitost kućanstava. Chris Vrettos iz REScoopa predstavio je europski pokret energetske zadruge, tvrdeći da energetske zajednice – kroz svoje demokratsko upravljanje, orijentaciju na dovoljnost i strateško umrežavanje – predstavljaju istinska sredstva za transformaciju odrasta.

Nakon toga rasprava je potaknula debatu koja je trajala tijekom cijelog tečaja: je li prioritet proširiti proizvodnju obnovljive energije ili u potpunosti smanjiti potražnju za energijom? Sudionici iz konteksta s lošom infrastrukturu mreže ili ekstremnim energetske siromaštvom donijeli su važne perspektive o globalnoj nejednakosti argumenata o dovoljnim razinama koji pretpostavljaju osnovnu razinu adekvatnog pristupa. To je dovelo do šire rasprave o pravednosti unutar energetske tranzicije i složenosti osiguravanja pristupa energiji uz istovremeno smanjenje potražnje.

Sesija 3 – Stanovanje

Sesija o stanovanju, koju je organizirala **udruga NaZemi**, suočila se s jednom od politički najtabuiziranih tema na tečaju: globalnom stambenom krizom i raširenim uvjerenjem da je rješenje u izgradnji više stambenih jedinica. Petr Kodenko Kubala s Instituta za sociologiju Češkog akademskog instituta predstavio je ekološku i društvenu kritiku dominantnog pristupa, tvrdeći da je stambena kriza u svojoj biti kriza komodifikacije i financijalizacije, a ne ponude. Dva gostujuća govornika ilustrirala su alternativne putove. Steph Collins iz CATU-a (Irskeg sindikata stanara) opisala je rad organiziranja stanara na lokalnoj razini kao sredstvo za izgradnju političke moći među onima koji su najviše pogođeni stambenom nesigurnošću. Gerlinde Gutheil-Knopp-Kirchwald iz Austrijske federacije stambenih udruga s ograničenom dobiti predstavila je stoljetni institucionalni model koji upravlja milijun stambenih jedinica i reinvestira viškove u svoju misiju umjesto da ih raspodjeljuje dionicarima – funkcionalan primjer dekomodifikacije velikih razmjera.

Sesija je snažno odjeknula među sudionicima iz različitih nacionalnih konteksta, odražavajući zajedničko iskustvo da stanovanje postaje sve neisplativije i nepristupačnije. Najistaknutija nit rasprave bila je cijena i poteškoće najma u kontekstima slabih propisa te kako bi snažnije javno vlasništvo i regulatorni okviri mogli riješiti taj problem – ta zabrinutost se pokazala općom. Socio-demografske razlike među sudionicima – oni koji unajmljuju privatne nekretnine, oni u subvencioniranom stanovanju, oni koji se snalaze na

post-socijalističkim tržištima stanovanja – oblikovale su specifične kutove iz kojih su ljudi pristupali, no cjelokupna dinamika odražavala je kolektivno prepoznavanje sustavnog problema. Najučinkovitijim pedagoškim potezom pokazalo se pružanje konkretnih povijesnih i suvremenih primjera – Crveni Beč, Miethäuser Syndikat u Njemačkoj, stambene zadruge u Švicarskoj – umjesto oslanjanja isključivo na strukturne argumente.

U manjim grupama pojavila se osobito upečatljiva spoznaja: isti sustav istovremeno stvara beskućnike i goleme zalihe praznih stanova – proturječnost koja je mnogim sudionicima kristalizirala strukturu krize.

Sesija 4 – Hrana

Sesija o hrani, koju je organizirao **FUHEM**, pružila je sustavni pregled agroindustrijskog prehrambenog modela i njegovih ekosocijalnih utjecaja, pozicionirajući agroekologiju kao organizirajući alternativni okvir. Dvoje gostujućih govornika to su nadopunili s nekoliko primjera. Andrea Calori istražila je ulogu općinskih prehrambenih politika, oslanjajući se na pouke iz gradova koji su potpisali Milanski pakt o urbanim prehrambenim politikama i na širu bazu dokaza o integriranom upravljanju urbanom prehranom. Nerea Morán kartirala je krajolik alternativnih modela temeljenih na zajednici duž agro-prehrambenog lanca – od urbanih vrtova i školskih kantina do solidarnih banaka hrane, mreža za prikupljanje viška hrane i potrošačkih zadruga – prvenstveno se oslanjajući na primjere iz španjolskih gradova, povezujući ih pritom s aširim europskim obrascima.

Uključenost sudionika bila je vrlo visoka tijekom cijele sesije, uz živahnu raspravu i više pitanja nego što ih je bilo moguće obraditi u raspoloživom vremenu (što se, doduše, dogodilo i u drugim sesijama). Najživlja rasprava odnosila se na to kako proširiti inicijative odozdo prema gore: sudionici se nisu usredotočili na pitanje postoje li alternative – u raspravi je jasno odgovoreno da postoje, i to u izobilju – već na to koja je kombinacija građanskog organiziranja i općinske politike potrebna da bi se prešlo s izoliranih inicijativa na transformirani prehrambeni sustav. U svakom slučaju, ključni uvid koji su sudionici ponijeli bio je da su mnoge odrasničke prehrambene inicijative već u tijeku u njihovim gradovima, ali ostaju nedovoljno vidljive i nedovoljno povezane jedna s drugom.

Sesija 5 – Urbana mobilnost

U organizaciji IPE-a, na sesiji o mobilnosti predstavljena su tri slučaja različitih razmjera i polaznih točaka, a svi su ilustrirali kako gradovi mogu transformirati svoje prometne sustave preraspodjelom uličnog prostora i političke pažnje od privatnih automobila. Herbert Tiemens opisao je 25-godišnju transformaciju Utrechta: postupni, kumulativni proces ulaganja u biciklističku infrastrukturu, preusmjeravanja automobilske prometa na vanjske obilaznice i izgradnje novih stambenih naselja koja su od samog početka projektirana s minimalnim brojem parkirnih mjesta – što je kulminiralo vizijom 10-minutnog grada za 2040. godinu. Tena Šarić Rukavina iz zagrebačkog Sindikata biciklista pokazala je kako kontinuirano zagovaranje civilnog društva – kombinirajući rad na tehničkim politikama, javnu mobilizaciju, izborne kampanje i ulazak u službene planerske procese – može promijeniti političku volju i institucionalnu praksu čak i u gradovima koji polaze od nepovoljnih uvjeta. Sergi Cot Cantalosella iz Girona predstavio je pionirski sporazum o odrastu grada

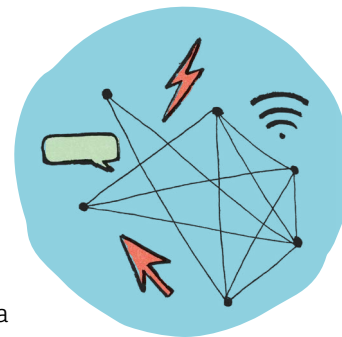
s Sveučilištem u Gironi, organizacijama Research & Degrowth i Dark Matter Labs te je opisao kako su participativni procesi vezani uz novu gradsku zonu s niskom emisijom pretvorili potencijalni otpor u široko javno prihvaćanje reforme.

Sesija je potvrdila da analogija između stanovanja i mobilnosti stoji – izgradnja više prometnih traka ne rješava prometne gužve, baš kao što izgradnja više stanova ne rješava stambenu krizu. Oba zahtijevaju redistribuciju usmjerenu na zadovoljavanje potreba, a ne širenje ponude.

U manjim grupama vođena je bogata rasprava o subjektivnoj sigurnosti – činjenici da osjećaj sigurnosti na ulicama za bicikliste i pješake ovisi jednako o društvenoj gustoći i prisutnosti zajednice kao i o infrastrukturi – te o kontraintuitivnom otkriću da se četvrti s niskim prometom obično doživljavaju kao opasne prije provedbe, a prihvaćaju nakon nje.

Sesija 6 – Demokratska tehnologija

Završna je sesija obradila dimenziju tranzicije odrasta koja često ostaje neispitana: digitalnu infrastrukturu koja leži u temelju suvremene ekonomije. Njen je domaćin, **Commons Network**, predstavio koncept digitalnih zajedničkih dobara i argument da tehnologija nije neutralna – njen dizajn, vlasništvo i struktura upravljanja ili podržavaju ili potkopavaju demokratske i na dovoljnost usmjerene ekonomske prakse. Sujith Nair, suosnivač protokola Beckn, predstavio je primjer otvorene, interoperabilne digitalne infrastrukture osmišljene od samog početka za javno dobro, a ne za monopol platforme. Ta interoperabilnost predstavljena je kao način suprotstavljanja ekstraktivističkoj logici dominantnih platformi, gdje mrežni učinci koncentriraju vrijednost i moć. Anna Julià Verdaguer iz Som Mobilitata opisala je tehnološku zadrugu u Kataloniji koja kombinira demokratsko upravljanje s praktičnim uslugama mobilnosti, pokazujući da zajednička ekonomija i digitalna inovacija nisu u sukobu.

Sesija je poslužila kao učinkovit završni okvir za tečaj: unijela je digitalnu dimenziju u razgovor o odrastu i izričito povezala upravljanje tehnologijom s ostalim područjima obrađenima u prethodnim tjednima. Zadrugarstvo se ovdje, kao i u svakoj sesiji, pojavilo kao središnje institucionalno sredstvo – primijenjeno u ovom slučaju na digitalne platforme i sustave podataka od kojih ti sektori sve više ovise.

2.4 Metodologija podučavanja: što je funkcioniralo, a što nije

Tijekom šest susreta uspostavljen je dosljedan metodološki format (uz manje prilagodbe tijekom tečaja): uvodno predavanje ili prezentacija partnerske organizacije domaćina, nakon čega su uslijedila dva ili tri gostujuća predavača koja su predstavila primjere odozdo prema gore i odozgo prema dolje, zatim moderirana sesija pitanja i odgovora temeljena na pitanjima sudionika poslanim u chatu, a susret je završavao višjejezičnim radionicama za raspravu među sudionicima. Ova se struktura pokazala učinkovitom u kombiniranju konceptualnog utemeljenja s konkretnim dokazima te u stvaranju prostora za glas sudionika bez žrtvovanja dubine sadržaja. Na svih šest sesija vođenje je osigurao isti osoba – Shaun Matsheza iz TNI-ja – kontinuitet koji se pokazao ključnim za povezivanje tjednih tema i davanje tečaju kao cjelini koherentne crvene niti.

Nekoliko **specifičnih praksi** pokazalo se osobito učinkovitim tijekom sesija:

- Ranije informiranje vanjskih predavača – uz jasnu strukturu sesije, zajednički redoslijed izlaganja i izričito definiranje njihove uloge unutar šireg tečaja – dosljedno je bila jedna od najvrijednijih organizacijskih ulaganja, što se izravno odrazilo na kvalitetu i koherentnost sesija.
- Postavljanje informativnih sažetaka uz materijale na Moodleu, umjesto pukog postavljanja literature, znatno je povećalo pristupačnost pripremnog sadržaja.
- Korištenje breakout soba s otvorenim pitanjima – umjesto unaprijed postavljenih tema za raspravu ili strukturiranih zadataka – omogućilo je da rasprave slijede pitanja koje su sudionici iznijeli, a ne one koje su organizatori predvidjeli, što je bilo posebno vrijedno za isticanje socio-političkih razlika među sudionicima koje strukturirani formati imaju tendenciju zagladiti.
- Opcije emocija i reakcija u stvarnom vremenu tijekom prezentacija omogućili su voditeljima instantnu povratnu informaciju o tome koje su se točke odjeknule, a koje su izazvale zbunjenost, što je omogućilo trenutačne prilagodbe.

Tijekom sesija također se dogodilo nekoliko **izazova**:

- S tehničke strane, spajanje prezentacija voditelja i govornika u jednu datoteku stvorilo je nepotrebne poteškoće u koordinaciji; odvajanje prezentacija jednostavno je poboljšanje koje vrijedi dosljedno provoditi.
- Također, jedna je sesija uključivala gostujuće govornike koji su prezentirali usmeno bez prezentacije, što se pokazalo izazovnim za sudionike – osobito s obzirom na to da su oba govornika držala prezentaciju na jeziku koji im nije materinji. Slajdovi pružaju kognitivnu potporu koja je osobito važna u višezjezičnim okruženjima, a osigurati da svi govornici koriste vizualne materijale jednostavno je poboljšanje koje značajno utječe na pristupačnost.

2.5 Sudjelovanje, angažman i transnacionalna učionica

Jedna od najupečatljivijih značajki tečaja bila je širina i kvaliteta angažmana sudionika. Više od 1000 ljudi pratilo je program; webinar i uživo privukli su aktivno sudjelovanje u chatu i sekciji za pitanja i odgovore tijekom cijelog trajanja; a forumi na Moodleu potaknuli su kontinuiranu raspravu između sesija, uključujući teme koje su pokrenuli sudionici i doprinose osoba koje nisu mogle prisustvovati sesijama uživo.

Teme koje su potaknule najkonsekventnije sudjelovanje mijenjale su se kroz sesije, ali su se grupirale oko nekoliko ponavljajućih tema. Na sesijama o energiji i hrani središnje je pitanje bila skalabilnost: sudionici nisu bili skeptični prema predstavljenim alternativama, već su uporno ispitivali što je potrebno da se prijeđe s eksperimenata na razini zajednice na transformaciju grada ili države. U sesiji o stanovanju rasprava o vlasništvu bila je važna rasprava, upravo zato što je otkrila pretpostavke da je okvir tečaja izazovan, a ne poticajan. U sesiji o mobilnosti dominiralo je pitanje političke volje: dokazi da je promjena moguća čak i u nepovoljnim uvjetima potaknuli su sudionike da shvate što se promijenilo da bi se to dogodilo.

Višezjezične breakout sobe dosljedno su iznosile zapažanja koja se nisu pojavila u plenarnim raspravama. Sobe na sesiji o hrani razvile su temu povezivanja inicijativa odozdo prema gore s naklonjenim političarima – relacijsko i strateško pitanje kojim se formalne prezentacije nisu bavile. Sobe na sesiji o energiji istaknule su izazov organiziranja u duboko podijeljenim ili konzervativnim zajednicama te poteškoće

demokratskih pristupa u kontekstima s niskim razinom građanskog povjerenja. Sobe na sesiji o stanovanju vratile su se na strukturnu kontradiktornost istovremenog beskućništva i praznih stambenih jedinica. Sobe za mobilnost istraživale su subjektivnu sigurnost, svjetlosno zagađenje i proces navikavanja kroz koji se četvrti s malo prometa pretvaraju iz onih kojih se ljudi boje u one koje prihvaćaju.

Ti razgovori ilustriraju nešto što je teško ponoviti u obrazovnim okruženjima s jednim kontekstom ili jednim sektorom: transnacionalna učionica stvara vrstu komparativnog znanja koju sudionici ne mogu generirati pojedinačno. Sudionik iz Grčke koji uči o energetske zadrugama u Belgiji, sudionik iz Indonezije koji dijeli prakse zajedničkog skladištenja žitarica na forumu o hrani, sudionik iz Hrvatske koji se oslanja na bečki stambeni model – ta unakrsna oprašivanja bila su među najcjjenjenijim elementima tečaja. Tečaj nije samo podučavao sadržaj vezan uz odrast; on je izveo malu verziju transnacionalne mreže solidarnosti koju će gradovi odrasta morati izgraditi.

3 STEČENE VJEŠTINE I UČENJE OD VRŠNJAKA

3.1 Kompetencije razvijene kroz program

Obrazovni programi o odrastu suočavaju se s posebnim izazovom: znanje koje nastoje prenijeti nije prvenstveno tehničke ili proceduralne prirode, već je transformativno. Ono od sudionika traži da preispita pretpostavke koje su možda godinama zagovarali, da uoče veze između problema koje su smatrali odvojenima i da prepoznaju alternative koje su možda odbacili kao marginalne ili previše utopijske, no koje su nužne za potrebnu transformaciju. Kompetencije razvijene kroz program "Gradovi bez rasta" bile su takve kvalitativne vrste – manje o svladavanju određenog sadržaja, a više o stjecanju okvira, samopouzdanja i veza koji mijenjaju način na koji se sudionici angažiraju u svojim profesionalnim i građanskim okruženjima.

Kroz šest susreta pojavile su se četiri preklapajuće dimenzije učenja.

Konceptualne kompetencije: čitanje grada kroz prizmu odrasta

Najtemeljnija promjena koju je tečaj nastojao potaknuti bila je analitička: sposobnost razumijevanja urbanih problema – nepristupačnosti stanovanja, energetskog siromaštva, nesigurnosti opskrbe hranom, ulica pod dominacijom automobila, odmicanja od demokracije, monopola platformi – ne kao izoliranih neuspjeha politike, već kao povezanih izraza gospodarskog modela ovisnog o rastu. Do kraja tečaja sudionici su se susreli sa zajedničkim rječnikom – dekomodifikacija, zajednički resursi, dovoljnost, urbani metabolizam, demokratsko upravljanje, ekososijalna kriza – i vidjeli da je svaki pojam utemeljen na konkretnim primjerima iz više domena. Ta međusektorska pismenost zaista je rijetka: većina rada na području politika i zagovaranja organizirana je sektorski, a veze između stanovanja, hrane, energije i digitalnog upravljanja rijetko se eksplicitno navode. Tečaj ih je učinio vidljivima i mnogim sudionicima nepovratno promijenio perspektivu.

S tim povezano konceptualno postignuće bilo je veće samopouzdanje u kritičkom bavljenju dominantnim narativima. Nekoliko je sesija izravno dovelo u pitanje raširene pretpostavke: da izgradnja više stambenih jedinica rješava stambenu krizu, da je širenje obnovljive energije dovoljno za pravedan energetski prijelaz, da pametna tehnologija čini gradove demokratičnijima. Sudionici koji su na te narative gledali kao na zdravo za gotovo napustili su tečaj s analitičkim alatima za njihovo preispitivanje – ne da bi ih refleksno odbacili, već da bi se zapitali čije interese služe, što izostavljaju i koje su alternative postoje. Radionica o demokratskoj tehnologiji učinila je tu kritičku pismenost osobito očitom: sudionici su naučili ne samo da postoje alternative dominantnim platformama, već i zašto su dominantne digitalne tehnologije strukturno usklađene s logikom akumulacije – kako njihov dizajn, modeli vlasništva i upravljanje reproduciraju ekstraktivističku dinamiku koju odrast nastoji prevladati.

Analitičke kompetencije: procjena alternativa

Druga razina učenja odnosila se na sposobnost kritičke procjene odrastničkih alternativa. Tečaj je u svakoj sesiji namjerno predstavio primjere i odozdo prema gore i odozgo prema dolje te pozvao sudionike da razmotre njihove uvjete i mogućnosti, njihova ograničenja te politički i organizacijski rad potreban za njihovo održavanje i širenje. Pet dimenzija transformacije prema odrastu identificiranih u energetske sesiji – obrazovanje i izgradnja vještina, preoblikovanje protoka resursa prema dovoljnosti, demokratsko upravljanje, strateško umrežavanje i orijentacija na sustavne promjene – pružilo je praktični okvir koji su sudionici mogli primijeniti u različitim sektorima: ne samo “postoji li ova zadruga?” nego i “ima li ona upravljanje, strateški kapacitet i vanjsku potporu kako bi doprinijela istinskoj transformaciji?”

Ta analitička dubina djelomično je bila proizvod transnacionalnog opsega tečaja. Suočavanje s istom institucionalnom formom – primjerice, stambenim zadrugama – u različitim nacionalnim kontekstima učinilo je vidljivima i njihovu zajedničku logiku i njihovu lokalnu specifičnost. Sudionici su razvili nijansiraniji osjećaj za to što putuje između konteksta, a što je duboko ukorijenjeno u posebnim pravnim, političkim ili kulturnim uvjetima.

Radne kompetencije: povezivanje znanja s praksom

Možda je najpraktičnija dimenzija učenja bila ona najteža za dokumentirati: načini na koje je tečaj promijenio ono što su sudionici radili. Osvrti partnerskih organizacija na povratne informacije sudionika ukazivali su na niz ishoda usmjerenih na djelovanje: neki su sudionici bili motivirani postati aktivniji u zadrugama – pridruživši se energetske zajednici, doprinoseći prehrambenoj zadrugi, sudjelujući u sindikatu stanara – nakon što im je tečaj dao konceptualni okvir za razumijevanje tih aktivnosti kao dijela većeg projekta. Drugi su koristili materijale tečaja i primjere predavača u vlastitom zagovaračkom radu, javnim komunikacijama ili prijedlozima politika. Državni službenici upoznali su se s modelima – stambenih zadruga s ograničenom dobiti, mehanizama participativne demokracije, agroekoloških kriterija javne nabave – koje su mogli istražiti u kontekstu njihove primjenjivosti na vlastite institucionalne okvire.

Tečaj je također razvio specifičnu akcijsku kompetenciju koja se često zanemaruje u obrazovanju nakon rasta: sposobnost rada unatoč razlikama. Okupljanje aktivista nevladinih organizacija, dužnosnika lokalne vlasti, akademika i članova zadruga u istom prostoru za učenje zahtijeva vrstu diskursivne fleksibilnosti – sposobnost prevođenja između razina izražavanja, priznavanje sukobljenih interesa bez odricanja od zajedničkih ciljeva i pronalaženje zajedničkog jezika o političkim pitanjima među ljudima s različitim interesima. To nisu samo političke vještine; to su vještine za odrastničkog doba, jer tranzicije koje je tečaj opisao mogu se dogoditi upravo kroz ovakvu vrstu uključivanja više dionika.

Interkulturalne kompetencije: kontekstualiziranje globalnog u lokalnom

Četvrta se kompetencija pojavila iz namjerno transnacionalnog karaktera tečaja. Tijekom šest tjedana sudionici su susreli primjere iz Beča, Barcelone, Grenobla, Utrechta, Zagreba, Girone, Manchester, Bologne, Dublina i šire – kao i doprinose sudionika iz Brazila, Meksika, Kanade, Australije, Indije i drugdje. To upoznavanje nije proizvelo lažni univerzalizam; ako išta, produbilo je osjetljivost sudionika za kontekst. Debata o javnom vlasništvu na sesiji o stanovanju bila je posve drukčije obojena kod sudionika koji su se

sjećali socijalističkog sustava stanovanja nego kod onih iz zemalja sa snažnim socijaldemokratskim tradicijama. Rasprava o dovoljnosti energije na energetskej sesiji potaknula je sudionike iz regija u kojima pristup energiji i dalje ostaje doista neadekvatan da postave pitanja o globalnoj pravdi. Primjeri na sesiji o mobilnosti polazili su od urbane gustoće i građanske infrastrukture koje nisu univerzalne.

Učenje kako zadržati tu napetost – između univerzalnosti izazova odrasta i neizvodive specifičnosti lokalnih uvjeta – samo je po sebi kompetencija. Ona štiti od mehaničke primjene modela u različitim kontekstima i gradi onu vrstu refleksivne solidarnosti koja je potrebna transnacionalnim pokretima: ne nametanje jedinstvenog obrasca, već strpljivo uspoređivanje eksperimenata iz kojih svaki kontekst može selektivno i kritički crpiti.

3.2 Peer-learning: vrijednost transnacionalne učionice

Jedna od najcjenjenijih dimenzija tečaja, kroz svih šest sesija i sve povratne informacije sudionika, bilo je iskustvo peer-learning: učenja od i s kolegama iz različitih zemalja, sektora i na različitim pozicijama. To učenje od kolega nije bila sekundarna korist tečaja – bilo je u središtu njegova dizajna i utjecaja. Na kraju svake sesije bilo je predviđeno vrijeme za rad u manjim grupama od najviše pet osoba kako bi se raspravljalo o predloženoj temi. Sobe su bile označene kako bi sudionici mogli birati ne samo prema jezičnim preferencijama, već i kasnije prema vremenu koje žele posvetiti raspravljanju o odabranoj temi. Neki su sudionici stoga mogli raspravljati čak i duže od prvotno obećanog trajanja predavanja.

Transnacionalna učionica stvara specifičnu vrstu znanja koju ni stručna predavanja ni obrazovni okviri na nacionalnoj razini ne mogu replicirati: komparativno znanje koje u stvarnom vremenu stvaraju ljudi s izravnim iskustvom različitih konteksta, uz popraćenu zajedničku refleksiju o sadržaju koji su naučili.

Tijekom tečaja bilo je vidljivo nekoliko specifičnih oblika međusobnog učenja. U manjim grupama sudionici su dijelili primjere iz vlastitih gradova i regija koji se nisu pojavili u formalnim prezentacijama – lokalne zadruge, općinski eksperimenti, kampanje civilnog društva – čime su vlastitim znanjem učinkovito proširili bazu dokaza tečaja. Na Moodle forumima sudionici su postavljali pitanja jedni drugima, kao i predavačima, a teme koje su se razvile oko najkontroverznijih pitanja – prednosti i nedostaci, ili čak vlastiti osjećaji prema nelegalnom useljenu, pravni okviri za agroekološku politiku, odgovarajuća uloga sindikata u tranzicijama nakon rasta – bile su sadržajno bogatije zahvaljujući dijalogu više nacionalnih perspektiva. Grupa na Signalu, osnovana nakon završetka tečaja, odražavala je želju sudionika da nastave s tim razgovorima i izvan formalnog programa.

Vrijedi napomenuti da se učenje među kolega ove kvalitete ne događa automatski u online okruženju. Zahtijeva namjernu moderaciju: sobe za podjelu organizirane po jeziku kako bi sudionici mogli slobodno govoriti; otvorena pitanja koja potiču dijeljenje iskustava; kulturu prostora za učenje u kojoj sudionici osjećaju da se njihovo znanje cijeni jednako kao i znanje pozvanih govornika. Tečaj je uložio u te uvjete, a kvaliteta razmjene među sudionicima odražavala je to ulaganje.

Dimenzija međusobnog učenja na tečaju također ukazuje na nešto veće. Tranzicije odrasta u europskim gradovima ne mogu uspjeti u izolaciji. Stanarska zadruga u Zagrebu može učiti od stambene zadruge u Zürichu; vijeće za prehrambenu politiku u Bilbao može učiti od onog u Milanu; energetska zajednica u Manchesteru može učiti od mreža REScoop u Belgiji. Tečaj je, dovodeći ove sudionike u isti prostor za učenje tijekom šest tjedana, ne samo prenosio znanje o odrastu, već i počeo graditi **transnacionalnu**

infrastrukturu solidarnosti i međusobnog učenja koja će ovim tranzicijama biti potrebna. Veze stvorene među sudionicima, primjeri koji su prelazili nacionalne kontekste, osjećaj zajedničkog projekta unatoč razlikama – to nisu meki ishodi. Oni su među najtrajnijim doprinosima obrazovnog programa “Gradovi bez rasta”.

3.3 Primjenjivost izvan učionice

Obrazovni program odrastu koji mijenja način na koji sudionici razmišljaju, ali ne i način na koji djeluju, obavio je samo pola svog posla. Tečaj “Gradovi bez rasta” bio je u tome jasan od samog početka: završna e-poruka sudionicima predstavila je tečaj kao početak, a ne kraj, te ih pozvala da ostanu povezani, podijele ono što su naučili i primijene to u svojim kontekstima.

Jedna od posebnosti tečaja bila je niz inicijativa odozdo prema gore koje je predstavio kroz svih šest sesija – energetske zajednice, sindikati stanara, prehrambene zadruge, organizacije za zagovaranje biciklizma, stambene zadruge, digitalni zajednička dobra. Polaznici su bili izričito potaknuti da istraže i povežu se sa sličnim inicijativama u svojim lokalnim zajednicama, koristeći tečaj kao kartu postojećeg stanja i polazište za angažman. Tečaj je sudionicima također pružio zajednički jezik i okvir za razgovore koje su možda već vodili: sposobnost da se lokalna borba za stanovanje smjesti u širu analizu financijalizacije ili da se zajednički vrt poveže s okvirom prehrambene suverenosti mijenja političku težinu tih aktivnosti i samopouzdanje s kojim njihovi sudionici mogu zagovarati njihovo provođenje.

Sudionicima koji rade unutar institucija – službenicima lokalne samouprave, državnim službenicima, savjetnicima za politiku – tečaj je ponudio nešto posebno vrijedno: konkretne, dokumentirane primjere politika koje funkcioniraju, preuzete iz usporedivih konteksta. Model stanovanja s ograničenom dobiti, Milanski pakt o urbanim prehrambenim politikama, sporazum o odrastu iz Girone, mehanizmi participativne demokracije iz Grenobla – to su već provedeni programi s dokazanim rezultatima.

Tečaj je također proizveo niz resursa – snimljenih predavanja, materijala na Moodleu, popisa literature na više jezika – koje su sudionici mogli podijeliti s kolegama, koristiti u vlastitim obrazovnim aktivnostima ili se na njih vraćati kao na referencu. Također, svi su sudionici potaknuti da ispune svoj online profil na platformi Moodle kako bi mogli pronaći potencijalne kolege u svojim regijama, što se također pokazalo dobrom polazišnom točkom za daljnju suradnju među sudionicima. Nekoliko je sudionika naznačilo planove da sadržaj tečaja podijele sa svojim organizacijama, da koriste specifične primjere u podnescima za politike ili da osmisle lokalne radionice koristeći materijale tečaja. U tom smislu, obrazovni utjecaj tečaja proteže se daleko izvan onih koji su mu izravno prisustvovali.

4

POUKE I KRITIČKA REFLEKSIJA

4.1 O dizajnu programa

Sektorska struktura: prednosti i ograničenja. Odluka da se tečaj organizira oko šest osnovnih potreba, a ne oko jednog sveobuhvatnog okvira, pokazala se jednom od njegovih najvećih prednosti. Kao što je navedeno u II. dijelu, privukao je sudionike kroz specifične, konkretne probleme i postupno izgradio sustavno razmišljanje. Također je izbjegao pozicioniranje tečaja kao ideološki ekskluzivnog: netko uključen u stambene zadruge ili urbanu prehrambenu politiku mogao se baviti materijalom bez potrebe da se identificira s etiketom odrasta i često je otišao s širim okvirom nego što je došao. Sektorski pristup također se dobro pokazao za publike s više dionika: obrađujući različite sektore u različitim sesijama, spriječio je donositelje politika da se isključe kada su smatrali da sesija "nije njihovo područje", te je poticao međusektorski dijalog koji su sudionici smatrali istinski poticajnim.

Ograničenje sektorske strukture bilo je suprotno od njene snage: opseg od šest područja u šest tjedana ostavio je malo vremena za dubinsku obradu bilo kojeg od njih. Svaka je sesija mogla predstaviti koncepte, prikazati dva ili tri primjera i pokrenuti raspravu, ali nije mogla dublje ulaziti u tehničku, pravnu ili organizacijsku složenost bilo koje specifične alternative. To je prikladno za opći modul osmišljen za izgradnju zajedničkog vokabulara i motivacije, ali to znači da tečaj u svakoj temi ostaje na uvodnoj razini. Prilagođeni lokalni moduli, dokumentirani u V. dijelu, bili su upravo osmišljeni kako bi se to riješilo ograničenje dubljim ulaskom u specifične domene s određenim skupinama dionika. U početku smo planirali duže sesije kako bismo mogli dublje obraditi teme, no prema preferencijama sudionika izraženima u prvom međunarodnom upitniku koji smo objavili, odlučili smo ovaj format više prilagoditi mogućnostima sudionika.

Online format: što se dobiva, a što se gubi. Isporučivanje tečaja online omogućilo je razmjere i geografski doseg koji bi bili neostvarivi uživo: više od 1000 sudionika iz desetaka zemalja istovremeno je sudjelovalo u istom programu. Tečaj je također bio besplatan, čime je uklonjena značajna prepreka za sudjelovanje. Višejezičke breakout i Moodle materijali na najmanje četiri jezika dodatno su povećali dostupnost. To nisu mala postignuća za program kojim upravlja civilno društvo.

Cijena internetskog formata također je postojala. Kvaliteta povezanosti s kolegama u virtualnim sobama, iako iskrena, razlikuje se od one koja nastaje u zajedničkom fizičkom prostoru tijekom programa ili čak cjelodnevnih radionica. Neformalne razmjene – razgovor uz kavu, kontakti uspostavljeni u hodniku – ne odvijaju se na isti način online, a upravo se ondje često stvaraju najtrajniji odnosi i suradnje. Nekoliko partnerskih organizacija primijetilo je da su sudionici koji su se povezali u manjim grupama izrazili želju za osobnim susretom, a grupa na Signalu osnovana nakon tečaja predstavljala je pokušaj održavanja veza koje je online format uspostavio, ali nije u potpunosti učvrstio.

Moodle platforma: neiskorišteni potencijal. Platforma je dobro obavljala svoju osnovnu funkciju kao spremište materijala i prostor za raspravu nakon sesija. Međutim, otvoreni format foruma za pitanja i odgovore pokazao se manje poticajnim nego što se očekivalo: većina aktivnosti bila je koncentrirana u 48 sati neposredno nakon svakog webinara, a kontinuirana razmjena među sudionicima bila je ograničena. Redizajniranje angažmana na forumu – s internetskim komentarima ispod određenih materijala, strukturiranim poticajima koji potiču dijeljenje iskustava umjesto postavljanja pitanja ili raspravama koje su pokrenute sadržajem koji su generirali sudionici – vjerojatno bi rezultiralo bogatijom i trajnijom interakcijom u budućim izvedbama.

4.2 O pedagogiji odrasta

Izazov heterogenosti. Tečaj koji je besplatan, otvoren i promoviran kroz mnoge različite mreže privući će sudionike s vrlo različitim razinama predznanja, različitim profesionalnim kontekstima i različitim stupnjevima bliskosti s okvirom odrasta. To je prednost, a ne mana – raznolikost baze sudionika bila je jedna od najvećih prednosti tečaja. No, to stvara stvaran pedagoški izazov: kako prilagoditi sadržaj koji je pristupačan početniku, a da pritom ne dosadi nekome tko desetljeće radi na politikama odrasta?

Najučinkovitiji odgovor na ovaj izazov bila je strategija slojevitih materijala: osnovna literatura dostupna svima, dodatni resursi za one koji žele dublje zaroniti, u više formata i jezika, kako bi se sudionici mogli uključiti na svojoj razini. To nije u potpunosti riješilo napetost – webinar uživo, po svojoj definiciji, obraća se svima odjednom – ali je rasporedio izazov na asinkrone elemente tečaja, gdje je moguće prilagoditi vlastito tempo. Buduće verzije mogle bi razmotriti eksplicitniju segmentaciju: kratko istraživanje prije tečaja radi utvrđivanja pozadine sudionika, uz preporuke za pripremu prilagođene njihovim potrebama, moglo bi pomoći sudionicima da krenu s preciznije određene početne točke, a da se pritom ne umanjuje doprinos mješovite publike. Komplementarna strategija, osobito učinkovita za sesije koje su se bavile konceptima nepoznatim većini sudionika – kao što su digitalni zajednički resursi i otvorena interoperabilnost – bila je da se objašnjenja drže što jednostavnijima i pristupačnijima te da se ključne ideje ponavljaju na različitim razinama tijekom cijele sesije. Dok pristup slojevitih materijala rješava heterogenost kroz dubinu i razlikovanje formata, ovaj pristup to rješava kroz jasnoću i ponavljanje u izravnom prijenosu: osiguravajući da ključni koncepti dopru do novajlija, a da se pritom ne omalovažavaju oni s više predznanja.

Rješavanje otpora i osporavanih pretpostavki. Nekoliko je sesija naišlo na sudionike čije su početne pretpostavke bile izravno dovedene u pitanje sadržajem tečaja. Kritika konsenzusa "graditi više" na sesiji o stanovanju, iz perspektive okoliša i ekonomije, izazvala je otpor sudionika koji su posjedovali investicijske nekretnine ili su pristupali stambenom smještaju kroz meritokratsku prizmu. Argument iz energetske sesije o dovoljnosti – smanjenje ukupne potražnje za energijom, a ne samo zamjena obnovljivim izvorima – osporili su sudionici koji su davali prednost pristupu energiji u kontekstima u kojima osnovna razina adekvatne opskrbe nije bila zadovoljena. To nisu prepreke učenju; to su produktivne napetosti koje, ako se dobro riješe, produbljuju razumijevanje. Dosljedna pouka kroz sve sesije bila je da su konkretni primjeri uvjerljiviji od strukturnih argumenata: pokazivanje da je bečki neprofitni stambeni model uspješno upravljao milijunom stambenih jedinica stoljeće dana učinkovitije je od apstraktnog zagovaranja dekomodifikacije.

Rad s političkom maštom. Jedna od najdosljednijih spoznaja među partnerskim organizacijama bila je da su sudionici dolazili željni primjera – ne samo dokaza da trenutni sustav ne uspijeva, već i dokaza da alternative postoje, funkcioniraju i da se na njima može graditi. Tečaj je osmišljen na temelju te spoznaje, a dokazi upućuju na to da je to bilo ispravno. Sudionici koji su stigli skeptični prema idejama odrasta nisu postali pristaše samo kroz konceptualne argumente; uključili su se kada su susreli gradonačelnika koji je opisao participativnu demokraciju svoje gradske uprave u praksi ili organizatora stanara koji je objasnio kako je njihov sindikat promijenio političku volju u gradu koji prethodno nije reagirao na zahtjeve za stambenim prostorom. Povijesna mašta – Crveni Beč, kooperativa Mondragon, talijanski pokret društvenih zadruga – bila je jednako vrijedna za proširenje horizonta onoga što je institucionalno moguće izvan uskog raspona onoga što trenutno postoji.

4.3 O raznolikosti europskih konteksta

Jedna od najvažnijih i najmanje cijenjenih dimenzija transnacionalnog europskog tečaja o odrastu jest stupanj do kojeg navodno zajednički koncepti u različitim nacionalnim kontekstima nose vrlo različite političke i povijesne odjeke. Tečaj je otkrio nekoliko takvih razlika, a vrijedi ih izričito navesti za sve koji žele ponoviti program.

Razlike između Istoka i Zapada u pogledu javnog vlasništva i države. Sudionici iz postsocijalističkih zemalja – osobito iz Češke, Poljske i drugih srednjoeuropskih i istočnoeuropskih konteksta – imali su znatno drugačije stavove prema javnom vlasništvu, kolektivnom pružanju usluga i ulozi države od sudionika iz zapadnoeuropskih socijaldemokracija. Za neke je nedavno povijesno iskustvo državnog socijalizma učinilo prijedloge za javno stanovanje, javnu energiju ili upravljanje zajednicom manje radikalnim alternativama, a više nepoželjnim povratkom. Meritokratski okvir stanovanja – ideja da ljudi trebaju zaslužiti pravo na dobar smještaj umjesto da im ono pripada – bio je izraženiji u tim kontekstima. To nije razlog za izbjegavanje agende odrasta; to je razlog da se obratimo pozornost na specifične povijesne razloge zašto određeni prijedlozi drugačije odjekuju te da uložimo u primjere i argumente koji se bolje prenose preko te podjele: organiziranje stanara, koje ne zahtijeva pozitivan stav prema državi; stambene zadruge s ograničenom dobiti, koje su privatne organizacije s javnom misijom; zadruge zajednice, koje naglašavaju autonomiju i kolektivno samoopredjeljenje, a ne državnu skrb.

Različite institucionalne sposobnosti. Ne počinju svi gradovi iz istih institucionalnih uvjeta, a tečaj je povremeno izazivao frustraciju kod sudionika iz konteksta u kojima su predstavljeni primjeri djelovali nedostižno. Grad bez tradicije građanskog sudjelovanja, sa slabim kooperativnim sektorom, s gradskom upravom koja je aktivno neprijateljski nastrojena prema idejama o odrastu ili s nacionalnim pravnim okvirom koji ne priznaje mnoge od raspravljanih institucionalnih oblika – takav grad ne može jednostavno prenijeti model Grenoblea ili strategiju biciklizma iz Utrechta. Tečaj je bio najkorisniji za te sudionike kada je nudio ne samo primjere krajnjeg stanja, već i putanju: 25-godišnji luk transformacije Utrechta, desetljeće postupnog zagovaranja zagrebačke biciklističke unije prije nego što su se promijenili politički uvjeti, polako i strpljivo rad na izgradnji organizacijskog kapaciteta prije nego što postane moguća institucionalna promjena.

Uloga nacionalnog konteksta. Nekoliko je rasprava ilustriralo napetost između onoga što je ostvarivo na gradskoj razini i onoga što je blokirano nacionalnim političkim okvirima. Napredna gradska vlast može uvesti participativni proračun, agroekološku nabavu i biciklističku infrastrukturu; ne može jednostrano dekomodificirati svoje tržište nekretnina, uvesti regulativu energetske samodostatnosti ili uspostaviti

nacionalni zakon o zadruštvu. Sudionici koji rade u gradovima s naklonjenim lokalnim vlastima, ali u neprijateljskim nacionalnim kontekstima – obrazac koji se ponavljao u više zemalja – smatrali su tečaj korisnim za utvrđivanje onoga što je moguće na lokalnoj razini i za izgradnju argumentacije za promjenu nacionalne politike. I ovdje je bila vrijedna transnacionalna dimenzija: dokaz da neka politika postoji i funkcionira negdje unutar EU-a ima drugačiju političku težinu od teorijskog prijedloga.

5 LOKALNO PRILAGOĐENI (SKROJENI) MODULI

5.1 Objašnjenje i dizajn prilagođenih modula

Opći online modul osmišljen je da dopre do široke i raznolike publike diljem Europe – kako bi se izgradio zajednički rječnik, predstavili nadahnjujući primjeri i potaknuo transnacionalni dijalog među ljudima koji se inače možda ne bi susreli. U tome je uspio. No, tečaj koji istovremeno doseže stotine dionika, a održava se online u tjednim terminima od devedeset minuta, ne može sve. Ne može dubinski obraditi specifične izazove određenog grada. Ne može stvoriti uvjete za održivi, izravni dijalog među ljudima koji dijele susjedstvo, općinu ili lokalni politički krajolik. I ne može pretočiti opće koncepte u konkretne strategije i saveze koje lokalne tranzicije nakon rasta zaista zahtijevaju.

To je praznina koju je trebalo popuniti šest lokalno prilagođenih – ili po mjeri skrojjenih – modula. Dok se opći modul kretao horizontalno diljem Europe i kroz šest tematskih područja, prilagođeni moduli kretali su se vertikalno: u određene gradove, određene zajednice i za određene probleme. Svaka partnerska organizacija osmislila je i provela vlastiti lokalni modul, oslanjajući se na konceptualni okvir predstavljen u općem tečaju, ali prilagođavajući sadržaj, format i metodologiju potrebama svog specifičnog konteksta.

Razlog za ovu strukturu od dva modula odražava temeljno uvjerenje projekta *“Gradovi bez rasta”*: da se tranzicije izvan rasta ne mogu uvoziti s drugog mjesta. Primjeri iz Beča, Utrechta ili Grenobla, koji su se pokazali tako poticajnim u općem modulu, nisu predlošci za kopiranje, već dokaz da su alternative moguće i vrijedne zamišljanja – dokaz koji treba prevesti, kontekstualizirati i povezati sa specifičnim institucionalnim okvirima, političkim kulturama i kapacitetima zajednice svakog grada. Prilagođeni moduli bili su prostor za taj prijevod.

Unatoč raznolikosti konteksta, svih šest modula osmišljeno je na temelju skupa **zajedničkih načela**.

Prvi je bio **sastav s više dionika**. Svaki je modul namjerno okupljao sudionike iz različitih sektora – službenike lokalne samouprave, organizacije civilnog društva, zadruge, predstavnike zajednica, socijalne poduzetnike i/ili sindikalne predstavnike (ovisno o pojedinom slučaju) – koji inače ne bi dijelili isti prostor za učenje. Ovo nije bila tek vježba uključivosti. Osnovna pretpostavka projekta jest da tranzicije nakon rasta zahtijevaju demokratsku legitimnost, a demokratska legitimnost zahtijeva aktivno sudjelovanje onih na koje trenutni gospodarski aranžmani najviše utječu – uključujući zajednice iz marginaliziranih četvrti, koje su bile izričiti prioritet pri uključivanju sudionika u svih šest gradova. Dovođenje raznolikih aktera na isto mjesto također je stvorilo uvjete za vrstu dijaloga s više dionika kakav će odrasničko oblikovanje politika na kraju morati održavati u većem opsegu.

Drugo zajedničko načelo bila je **orijentacija na djelovanje**. Za razliku od općeg modula, koji je bio strukturiran prvenstveno oko stjecanja znanja, prilagođeni moduli bili su osmišljeni kako bi potaknuli

sudionike na praktično djelovanje: identificiranje lokalnih strategija, mapiranje postojećih inicijativa, uspostavljanje veza između ljudi koji rade na srodnim problemima te razvijanje samopouzdanja i jezika za zagovaranje pristupa odrasta u njihovim specifičnim institucionalnim okruženjima.

Treći princip, bila je **izgradnja povjerenja**. Okupljanje aktera s različitim interesima, različitim odnosima prema institucionalnoj moći i različitim predznanjem o idejama o odrastu zahtijeva više od dobro osmišljenog dnevnog reda. Potrebna je facilitacija koja stvara prostor za neslaganje, a da pritom ne onemogućuje dijalog, koja ozbiljno shvaća zabrinutosti onih koji su najskeptičniji i koja s vremenom gradi onu vrstu relacijskog temelja na kojem se može razviti istinska suradnja. Prilagođeni moduli trajali su od 15 do 36 sati podučavanja kroz više sesija, upravo zato što se takvo povjerenje ne može izgraditi u jednom danu.

5.2 Šest lokalnih modula

Transnational Institute (TNI) – Transformacija energije (Online)

- **Sudionici:** Modul je okupio 46 međunarodnih sudionika, okupljajući raznolike sektore, uključujući nevladine organizacije, zagovornike politika, studente, dužnosnike lokalne samouprave, aktiviste, akademike, sindikaliste i nastavnike.
- **Metodologija:** Isporučen u online formatu, modul je kombinirao 8 sati izravnih sesija s 16 sati asinkrone interakcije putem Padleta i pripremne literature. Dizajn je iskoristio međusobnu razmjenu (peer-to-peer) koristeći mješavinu individualnih razgovora (1-1), malih soba, rasprava sudionika s govornicima stručnjacima i namjenskih prostora za promišljanje. Ključno je da su voditelji svjesno izbjegavali ulazak u breakout sobe kako bi uklonili dinamiku moći i potaknuli slobodno izražavanje među sudionicima.
- **Ključni uvidi:** Sudionici su produbili svoje razumijevanje sustavnog pristupa energetske tranzicije, zaključivši da ne postoji jedinstveni put do energetske tranzicije. Sesije su naglasile važnost deprivatizacije, javnog vlasništva i demokratizacije za budućnosti nakon rasta. Nadalje, istaknuto je kako dekolonijalni pristup zahtijeva pokazatelje smanjenja potražnje (npr. smanjenje veličine baterija za automobile kako bi se smanjilo globalno vađenje litija) kako bi se ubrzale pravedne tranzicije.
- **Naučene lekcije:** Izgradnja povjerenja na samom početku je ključna; posvećivanje vremena u prvoj sesiji za predstavljanje sudionika u parovima značajno je poboljšalo angažman. Korištenje interaktivnih, kontinuiranih alata poput Padleta prije i nakon uživo sesija uspješno je održalo kolektivno međusobno učenje.

Oikos – Sljedeći korak: Od održivosti do dovoljnosti (Gent i Leuven)

- **Sudionici:** U svakom od dva belgijska grada, modul je okupio 25 ljudi koji su predstavljali široku međugeneracijsku i profesionalnu mješavinu. U grupama su sudjelovali studenti, arhitekti i radnici iz društvenih organizacija, uz "iskusnog stručnjaka" (osobu s vlastitim iskustvom siromaštva obučenu da podijeli svoju perspektivu).
- **Metodologija:** Program se sastojao od 18-satnog programa uživo raspoređenog u tri večernje sesije od po 3 sata u svakom gradu. Odbacujući pretjerano oslanjanje na opsežna predavanja stručnjaka, metodologija se usredotočila na sažete uvode, odmah nakon kojih su uslijedili strukturirani dijalozi o

ekološkoj tranziciji. Sudionici su dobili konkretna, usmjeravajuća pitanja o tome kako radikalno transformirati lokalne urbane sustave.

- **Ključni uvidi:** Temeljni zaključak bio je da izgradnja inspirativnih, odrastničkih alternativa zahtijeva svjesno širenje kolektivne mašte. Sudionici su istaknuli duboku materijalnu povezanost između stanovanja, energetike i opskrbe hranom. Osim toga, postignut je jasan konsenzus o kritičnom nedostatku lokalnih zajedničkih prostora koji omogućuju zajednicama da se okupljaju i rješavaju konkretne potrebe susjedstva.
- **Naučene lekcije:** Sukreativnost cvjeta i proizvodi nadahnute i koherentne prijedloge kada je učinkovito vođena kratkim i primjenjivim stručnim doprinosima; održavanje broja sudionika na otprilike 25 stvorilo je sigurno okruženje za različite profile.

FUHEM – Radionice o hrani, mobilnosti, stanovanju i odrastu u urbanim sredinama (Madrid)

- **Sudionici:** Radionica je okupila više od 40 sudionika, što odražava sastav višestrukih dionika: akademске zajednice, organiziranog civilnog društva, sindikata, udruga potrošača te lokalnih i regionalnih vijećnika. Marginalizirane skupine bile su integrirane putem predstavnika različitih organizacija.
- **Metodologija:** Tijekom 15 sati raspoređenih na tri fizička susreta, modul je koristio stručna “detonatorska” predavanja, brze dijagnostičke krugove i vježbe izrade putokaza. Strateške simulacije (kao što je “Što biste učinili da imate moć?”) korištene su kako bi se strukturirani prijedlozi pretočili u provedive općinske akcije.
- **Ključni uvidi:** Radionica o hrani otkrila je zapanjujuću logističku ranjivost Madrida, ističući njegovu gotovo potpunu ovisnost o uvozu hrane. Što se tiče stanovanja, grupa je zaključila da nesigurnost proizlazi iz financijalizacije i investicijskih fondova koji stanovanje tretiraju kao stvarno dobro, a ne kao nedostatak ponude. Mobilnost je identificirana kao zarobljena u kulturalnoj mašti usmjerenoj na automobil, duboko ukorijenjenoj u inženjerskim školama. Iako su ove tematske radionice bile odvojene, utvrđeno je da su ovi izazovi neraskidivo povezani, što često zahtijeva međusektorska rješenja.
- **Naučene lekcije:** Korištenje teritorijalne dijagnostike utemeljene na podacima ključno je za prevođenje apstraktnih odrastničkih koncepata u neposredne materijalne potrebe. Uokvirivanje strukturnih promjena oko pojma “socijalne pravde” umjesto tehničkog pojma “odrast” pomaže zaobići ideološki otpor i izgraditi zajednički jezik.

Commons Network – Zajednička ekonomija (Amsterdam)

- **Sudionici:** Modul je posebno osmišljen za lokalne inicijative zajednice, aktivne sudionike u susjedstvu i općinske čelnike koji djeluju u ranjivim urbanim područjima, s posebnim naglaskom na četvrti Amsterdam Sjever i Jugoistok.
- **Metodologija:** Strukturiran kroz niz od 6 sesija uživo, kurikulum je kombinirao kritičku refleksiju s izgradnjom taktičkih vještina. Pedagoška jezgra temeljilo se na mapiranju mreža i sukoba, razvoju zajednice temeljenom na resursima i pristupu “uzajamne dobiti” usmjerenom na osposobljavanje lokalnih aktera za strateške pregovaračke vještine.
- **Ključni uvidi:** Modul se izravno suočio s prevladavajućim “umorom od susjedstva” koji proizlazi iz povijesnih, eksploatacijskih suradnji s općinom. Pružio je alate za izgradnju otpornih lokalnih gospodarskih praksi utemeljenih na brizi, omogućujući sudionicima da predlažu ideje izvan logike rasta.

- **Naučene lekcije:** Obrazovanje za tranziciju u marginaliziranim kontekstima zahtijeva povezivanje sveobuhvatnih ekonomskih teorija s izravnim, na vještinama utemeljenim alatima koji osnažuju zajednice da pregovaraju na jednakoj osnovi s javnim institucijama.

NaZemi – Otpornost zajednice (Jablonec nad Nisou)

- **Sudionici:** Seminaru je prisustvovalo 20 osoba duboko ukorijenjenih u lokalnu zajednicu: zaposlenici lokalne samouprave, izabrani dužnosnici, socijalni poduzetnici, djelatnici neprofitnih organizacija, edukatori i članovi aktivnih lokalnih udruga i komiteta za naselja. Važno je napomenuti da je modul izričito uključivao aktivne predstavnike romske i ukrajinske etničke manjine.
- **Metodologija:** Ova intenzivna 24-satna radionica uživo uskladila je kratke teorijska otvaranja (2 sata dnevno) s participativnim, vođenim aktivnostima. Sudionici su aktivno mapirali lokalne socioekonomske tokove i vježbali vještine organiziranja zajednice na lokalnoj razini. Kako bi upravljali emocionalnim stresom javnog nastupa, voditelji su koristili nenasilnu komunikaciju.
- **Ključni uvidi:** Polaznici su stekli praktično razumijevanje o tome kako proširiti svoje zajednice aktivnim organiziranjem te kako pratiti i vizualizirati lokalne gospodarske tokove. Sesije su potaknule individualne obveze za suradničku gospodarsku otpornost, nadahnute okvirom izgradnje zajedničkog bogatstva (Community Wealth Building).
- **Naučene lekcije:** Edukatori se moraju pozicionirati kao partneri, a ne kao sveznajući stručnjaci, te potvrditi sudionike kao krajnje stručnjake za njihov lokalni kontekst. Rad u malim grupama pokazao se vrlo učinkovitim u ublažavanju dominantnih glasova i osiguravanju da se svako mišljenje iznese.

IPE – Perspektive odrasta (Zagreb)

- **Sudionici:** Na modulu je sudjelovalo 20 osoba, s naglaskom na gradske vijećnike i članove gradske uprave, uz predstavnike nevladinih organizacija i zadruga, istraživače odrasta i stručnjake za pojedine teme.
- **Metodologija:** Proveden je uživo kroz dvije osmosatne sesije. Prva je sesija primijenila holistički pristup izazovima grada koristeći model krafne: nakon uvodnih stručnih izlaganja, sudionici su radili u tri vođene grupe kako bi identificirali probleme za odrastničkog urbanističkog planiranje, a sesija je završila plenarnom raspravom. Druga je sesija obradila pitanja hrane, energije, stanovanja i mobilnosti kroz neformalniju strukturu, pri čemu je stručnjak predstavio trenutačno stanje svakog sektora, a zatim je uslijedila polustrukturirana rasprava.
- **Ključni uvidi:** Sudionici su produbili svoje razumijevanje modela krafne kao alata za urbanističko planiranje, primjenjujući ga na različite sektore kako bi mapirali njihovu međusobnu ovisnost u izgradnji klimatske otpornosti. Dugoročno planiranje izdvojilo se kao ključan instrument za oblikovanje današnjih politika, istovremeno postavljajući temelje za radikalnije intervencije u budućnosti. Tijekom sektorskih rasprava sudionici su identificirali ponavljajuće slijepe točke: postojeće prakse za smanjenje ekološkog otiska i poboljšanje javnih usluga često ostaju izolirane jedna od druge, što zahtijeva koordinirani municipalni napor za postizanje sustavnih promjena.
- **Stečene lekcije:** Glavna lekcija bila je da je unutar financijskog i institucionalnog sustava koji je još uvijek ovisan o rastu najodrživiji put "hakiranje na mikro-razini": korištenje postojećih političkih okvira za uvođenje radikalnijih praksi iznutra – od ekološki proizvedene hrane u javnim ustanovama do davanja prednosti biciklizmu i javnom prijevozu nad upotrebom automobila. Ove postupne intervencije

stvaraju javnu podršku i pokazuju prednosti pristupa nakon rasta, ali dublja sustavna promjena zahtijeva međusektorsku koordinaciju koja je uvelike odsutna.

5.3 Dinamika više dionika: zajedničke pouke

Oblikovanje inkluzivnih prostora za učenje za različite građanske profile

Prilagođeni moduli pokazali su da uspješan obrazovni proces nakon rasta zahtijeva okupljanje vrlo raznolike i međusektorske skupine, koja obuhvaća zaposlenike lokalne samouprave, izabrane dužnosnike i akademike, kao i sindikate, socijalne poduzetnike i aktiviste s terena. Ključno je što su radionice dokazale da je uključivanje ranjivih ili marginaliziranih skupina – kao što su etnička romska i ukrajinska manjina u Brnu, građani s iskustvom siromaštva u Belgiji i susjedski kolektivi iz ranjivih četvrti u Madridu i Amsterdamu – ključno za utemeljenje tranzicije na stvarnim životnim iskustvima.

Integracija tih različitih aktera otkrila je različite temeljne uvjete lokalnog povjerenja. Dok su neki gradovi imali koristi od prirodno pozitivnog i popularnog odnosa između građana i njihove lokalne vlasti, drugi su se urbani konteksti morali izričito suočiti s “umorem susjedstva” koji je nastao uslijed povijesnih, eksploatacijskih suradnji s javnim institucijama. Spojiti te različite pozadine na jednom mjestu zahtijevalo je metodologije koje su priznavale sustavne nejednakosti – poput ogromnog jaza u resursima između društvenih pokreta i velikih investicijskih fondova koje podržavaju središnje financijske institucije – i aktivno radile na izgradnji horizontalne, zajedničke mreže od temelja.

Pedagoške strategije za demokratizaciju sudjelovanja

Ključna zajednička pouka iz partnerstva jest da tradicionalne, duge stručne prezentacije ne uspijevaju uključiti publiku s više dionika; umjesto toga, moduli su bili uspješni kada su se koristili sažeti uvodi praćeni strukturiranim, na djelovanje usmjerenim dijalozima. Međutim, aktivno sudjelovanje može biti mentalno i emocionalno zahtjevno za dionike koji nisu navikli dijeliti svoja mišljenja ili govoriti pred velikom skupinom. Kako bi se time upravljalo, edukatori su uspješno koristili specifične pedagoške okvire koji su sudionicima pomogli razumjeti i upravljati svojim osjećajima, uz jasnu garanciju da je javni nastup potpuno dobrovoljan.

Kako bi se dodatno izjednačio dijalog, na radionicama su korišteni razni praktični alati:

- **Konfiguracije malih grupa:** Rad u parovima ili smanjenim podgrupama pokazao se vrlo učinkovitim u ublažavanju dominantnih glasova, osiguravajući da se sva mišljenja mogu u potpunosti čuti i podijeliti.
- **Vremenski ograničene dijagnostike i simulacije:** Korištenje brzih dijagnostičkih rundi i interaktivnih simulacija igranja uloga uspjelo je pretočiti apstraktne rasprave u konkretne prijedloge i praktične primjere.
- **Strukturirani planovi puta naspram slobodne rasprave:** Vodiči su primijetili stalnu ravnotežu između dopuštanja stručnjacima slobodu da doprinose iz svog iskustva i održavanja strogo strukturiranog tijeka kako bi se spriječilo da radionice preraste u nestrukturirane pritužbe ili da se izgube u samoj složenosti međusobno povezanih kriza.

Štoviše, upravljanje neravnotežom moći između institucionalnih aktera i lokalnih građana zahtijevalo je svjesnu preispitivanje autoriteta samih voditelja unutar prostora za učenje. Edukatori su naučili da moraju aktivno razgraditi ideju instruktora kao sveznajućeg stručnjaka, izričito potičući grupu da prepozna kako su sami sudionici pravi stručnjaci za svoj lokalni kontekst.

Štoviše, korištenjem različitih metoda (npr. manjih grupa sudionika bez prisustva voditelja) kako bi se osiguralo da sudionici mogu slobodno raspravljati bez osjećaja da ih se ocjenjuje, voditelji su uspjeli stvoriti sigurna, izjednačena okruženja u kojima su različiti građanski profili mogli dovoditi u pitanje utvrđene ideje i s poštovanjem izazvati same sebe.

Snalaženje u ideološkim napetostima i usklađivanje s materijalnim stvarnošću

Okruženje s više dionika prirodno je potaknulo značajne ideološke rasprave o mehanizmima tranzicije nakon rasta. Najistaknutiji sukobi pojavili su se oko sljedećih osi:

- **Povjerenje u državu i javno vlasništvo:** Koncept nacionalizacije i javne usluge potaknuo je intenzivnu raspravu zbog oštro različitih odnosa i povijesnog povjerenja u državu koje su među međunarodnim sudionicima prisutni.
- **Geopolitika Sjevera i Juga u pogledu dovoljnosti:** Pojavile su se rasprave o temeljnim napetostima u vezi s time predstavljaju li pristupi s niskom potražnjom ili energetsom dovoljnošću nametanje Globalnog sjevera kada se primijene na kontekste Globalnog juga, gdje osnovni pristup ostaje neadekvatan.
- **Tržišna održivost naspram dekomodifikacije:** U sektorima poput stanovanja, sudionici su izrazili snažan otpor strukturnoj stvarnosti da povećanje ponude ne uspijeva sniziti cijene kada se prepusti špekulativnom tržištu.

Kako bi se nosili s tim sukobima, a da se ne onemogući dijalog, voditelji su dopustili potpunu slobodu u izražavanju sumnji i koristili su specijalizirane strateške pregovaračke alate – poput *pristupa obostrane dobiti* – kako bi mapirali različite interese i uskladili institucionalne prijedloge sa stvarnim potrebama susjedstva.

Konačno, moduli su dokazali da je najučinkovitiji način za zaobići ideološki otpor ili otpor apstraktnoj terminologiji temeljiti kurikulum na specifičnoj teritorijalnoj dijagnostici utemeljenoj na podacima. Okvirovom postavljanja tih apsolutnih materijalnih potreba oko zajedničke osi “društvene pravde” i kolektivnog blagostanja, a ne tehničkih ili ideoloških pojmova “odраста”, grupe s više dionika uspješno su pronašle zajednički jezik i zajednički stvorile koherentne smjernice pune nade za svoje gradove. Završna zajednička lekcija odnosila se na neizostavnu ulogu političke volje unutar gradskih uprava. Čak i u kontekstima u kojima je lokalna vlast uvelike naklonjena idejama odrasta, nedostatak eksplicitne institucionalne predanosti otežava smisljeno sudjelovanje i čini napredak ovisnim o pronalaženju saveznika unutar uprave – proces koji zahtijeva stalan rad na izgradnji povjerenja, pregovore i zagovaranje. Tamo gdje je politička volja bila prisutna, djelovala je kao multiplikator za sve ostalo što su moduli nastojali postići.

PREPORUKE ZA REPLIKACIJU PROGRAMA

Sljedeće preporuke proizlaze iz razmišljanja partnerskih organizacija, povratnih informacija sudionika i obrazaca dokumentiranih tijekom šest sesija. Namijenjene su edukatorima, organizacijama civilnog društva i lokalnim vlastima koje razmatraju pokretanje sličnog programa.

O dizajnu programa

- 1 Koristite sektorsku strukturu utemeljenu na osnovnim potrebama umjesto na etiketi odrasta. To proširuje doseg i razvija sustavno razmišljanje kroz ono poznato.
- 2 Kombinirajte opći modul pristupačan široj publici s lokalno prilagođenim modulima koji detaljnije obrađuju određena područja. Ta su dva formata komplementarna, a ne alternativna.
- 3 Od samog početka planirajte s ograničenjima online formata. Uključite promišljene trenutke za povezivanje s kolegama, razmotrite hibridne ili elemente uživo tamo gdje to resursi dopuštaju i uložite u infrastrukturu za povezivanje nakon tečaja (grupe za razgovor, mreže bivših polaznika).
- 4 Redizajnirajte sudjelovanje na forumu: zamijenite otvorene teme za pitanja i odgovore ugrađenim komentarima na određene materijale i strukturiranim poticajima koji zovu na dijeljenje iskustava.

O sadržaju i govornicima

- 5 Dajte prednost konkretnim primjerima nad strukturiranim argumentima, osobito za publiku novu u temi odrasta. Povijesni primjeri proširuju političku maštu; suvremeni primjeri pružaju ponovljive modele.
- 6 U svakoj sesiji predstavite primjere koji dolaze odozdo i odozgo te jasno navedite uvjete pod kojima su se razvili u interakciji.
- 7 Detaljno upoznajte govornike sa sesijom unaprijed: podijelite strukturu sesije, redoslijed izlaganja, profil sudionika i širi kontekst tečaja. Držite prezentacije za voditelja i govornike odvojene.
- 8 Osigurajte da svi govornici koriste vizualne materijale za potporu. U višjejezičnim okruženjima slajdovi su značajna kognitivna i jezična pomoć.

O raznolikosti i ukljuživosti

- 9 Osigurajte materijale na različitim razinama dubine i u više formata (tekst, video, podcast) na više jezika. Ponudite različite ulazne točke za sudionike s različitim pozadinama.
- 10 Dizajnirajte eksplicitno za sociodemografsku heterogenost u grupama sudionika, osobito oko tema – stanovanje, energija, javno vlasništvo – gdje se materijalni interesi sudionika razlikuju. Ostavite prostor za tu heterogenost umjesto da je poravnate.
- 11 Obratite pozornost na razlike između istoka i zapada te sjevera i juga u sklopu prijedloga za odrast. Ulažite u primjere i argumente koji putuju preko tih podjela i birajte govornike čiji konteksti predstavljaju raznolikost sudionika.

O međusobnom učenju i praćenju

- 12 Smatrajte učenje od kolega ključnim ishodom, a ne sporednim efektom. Uložite u dizajn manjih grupa, višejezično vođenje i kulturu foruma kako bi razmjena s kolegama bila što bogatija.
- 13 Stvorite jasne putove od tečaja do djelovanja: veze sa zadrugama, mrežama, lokalnim kampanjama i procesima donošenja politika. Tečaj mijenja način razmišljanja ljudi; infrastruktura za praćenje oblikuje ono što rade.

Prilog A

Rječnik ključnih pojmova

Odrast

Odrast je vizija prosperitetne ekonomije u kojoj se osnovne ljudske potrebe zadovoljavaju bez prekoračenja planetarnih granica i u kojoj naša ekonomija ne ovisi o beskrajnom rastu. Postoji mnogo pristupa i ideja odrasta. Često se grupiraju pod pojmovima kao što su „post-growth”, ekonomija dobrobiti ili “doughnut” ekonomija.

Ovisnost o rastu

U današnjem gospodarstvu vođenom rastom, kontinuirana gospodarska ekspanzija smatra se nužnom. Bez rasta nastaju rizici poput stagnacije, nezaposlenosti i propasti poduzeća. Ipak, rast sam po sebi stvara nejednakost, iscrpljuje prirodne resurse i stvara druge štetne posljedice. Prelazak na gospodarstvo nakon rasta koje jamči dobar život za sve znači kretanje prema gospodarskom sustavu koji ne ovisi o rastu.

Ekosocijalna kriza

Ekosocijalna kriza opisuje konvergenciju više kriza — ekološke, društvene, političke, rasne — koje potječu iz kapitalizma, ističući kako socioekonomski čimbenici potiču prekoračenje planetarnih granica i pogoršavaju njihove posljedice. Ovaj pojam naglašava kako strukture, institucije, akteri i odnosi moći koji čine globalni kapitalizam istovremeno jačaju degradaciju okoliša i nejednakosti.

Kako se rasizam, seksizam i kapitalizam isprepliću

Kapitalizam ovisi o pristupu jeftinoj radnoj snazi i resursima, što dijelom osigurava putem sustavnih nejednakosti. Na taj se način kapitalizam, rasizam i seksizam isprepliću: kapitalistički sustavi i ovisi o rasnim i rodnim hijerarhijama i jačaju ih. Te hijerarhije opravdavaju nejednaku raspodjelu resursa i marginaliziraju određene skupine stanovništva. Ova intersekcionalna perspektiva dovodi u pitanje ideju da sama diversifikacija vladajuće klase može suzbiti rasizam ili seksizam, ističući umjesto toga potrebu za rješavanjem temeljnog sustava.

Planetarni pragovi

Planetarni pragovi su znanstveno definirani limiti unutar kojih čovječanstvo može sigurno djelovati kako bi izbjeglo destabilizaciju Zemljinog sustava. Prekoračenje tih pragova povećava rizik od pokretanja velikih, potencijalno nepovratnih promjena u okolišu koje bi mogle potkopati sposobnost planeta da podrži dobrobit ljudi.

Dovoljnost

Koncept dovoljnosti odnosi se na to da svi imaju pristup dovoljno resursa i usluga za zadovoljavanje svojih svakodnevnih potreba, uz istovremeno ostajanje unutar planetarnih granica. Dovoljnost izgleda drugačije u različitim kontekstima: u bogatijim zemljama dovoljnost može značiti racionalizaciju potražnje ili potrošnje kako bi se omogućila globalna pravednost uz održavanje prosperiteta i dobrobiti za sve. U siromašnijim zemljama može zahtijevati povećanje potrošnje kako bi se zadovoljile potrebe stanovništva.

Dekomodifikacija

Dekomodifikacija je proces kojim se dobri, usluge, ideje ili rad uklanjaju iz tržišne logike, pri čemu se cilj prebacuje s ostvarivanja profita na zadovoljavanje određenih potreba. Taj proces ide protiv komodifikacije, koja je središnja za gospodarski sustav temeljen na rastu, gdje se nekada besplatni ili neprofitni entiteti poput usluga, ideja, prirode ili rada neprestano pretvaraju u robu za tržišnu razmjenu kako bi se gospodarstvo moglo razvijati.

Zajednička dobra i 'zajedničarenje'

Zajednička dobra su samoupravljeni procesi kojima upravljaju zajednice kako bi upravljale resursima i odnosima. "Commoning" je proces kolektivne uporabe, upravljanja i izgradnje zajednice, koji nudi postkapitalističku praksu koja potiče društvene odnose izvan tržišne logike. Zajednička dobra bili su zaboravljeni sektor naših društava i gospodarstva te pružaju prostor u kojem zajednice pišu svoja pravila. Zajednička dobra podrazumijevaju aktivnost, komunikaciju i demokratsko upravljanje. Oni nas udaljavaju od linearnog razmišljanja i individualizma, prema ekosustavima i odnosima.

Zajednička ekonomija

Zajednička ekonomija služi zajednici kroz lokalno ukorjenjivanje, zajedničko vlasništvo i uključivo donošenje odluka. Prosperitet se više ne mjeri bruto nacionalnim proizvodom, već kolektivnim blagostanjem i dobrobiti. Ekonomske i društvene vrijednosti se ne izvlače, već ostaju u zajednici koja ih je proizvela.

Izgradnja zajedničkog bogatstva

Izgradnja zajedničkog bogatstva ima za cilj demokratizirati lokalno gospodarstvo i ojačati lokalne zajednice davanjem veće uloge zadrugama i korištenjem " " velikih institucija u gradu ili susjedstvu kao "ukotvljenja" za velike društvene i gospodarske transformacije.

Zadruge

Zadruge su okosnica ekonomije zajednice, stvarajući društvenu i ekonomsku vrijednost kroz zajedničko vlasništvo i kolektivno upravljanje. Postoje u mnogim oblicima. Na primjer, postoje potrošačke zadruge, u kojima ljudi udružuju resurse kako bi zajedno kupovali robu ili usluge, i radničke zadruge, u kojima radnici zajednički posjeduju tvrtku i njezinu dobit. Zadruge također mogu biti savezi organizacija ili kvartovske koalicije. Posljednjih godina zadrugarstvo je doživjelo procvat, osobito u sektorima poput zdravstva, energetike i stanovanja. One osnažuju ljude da se uhvate u koštac s gorućim izazovima našeg vremena, zaobilazeći tradicionalne tržišne i vladine sustave.

Agroekologija

Agroekologija je pristup koji kombinira znanost, praksu i društveni pokret kako bi transformirao agro-prehrambeni sustav kao odgovor na klimatsku krizu, gubitak bioraznolikosti i društvenu nepravdu. Integrira ekološke poljoprivredne prakse s načelima ekosocijalne pravde, dovodeći u pitanje logiku agrobiznisa i promičući prehrambenu suverenost i brigu o ekosustavima.

Prehrambena suverenost

Prehrambena suverenost zagovara pravo ljudi da odlučuju o načinu proizvodnje i konzumacije svoje hrane, kao i promicanje agroekoloških modela koji daju prednost društvenoj pravdi, održivosti i lokalnoj proizvodnji nad globaliziranom dobiti. Ova vizija podrazumijeva duboku transformaciju agro-prehrambenog sustava, jamčeći radnička prava, pristup resursima i društveno sudjelovanje, pri čemu je agroekologija vodič za izgradnju pravednih, otpornih i održivih prehrambenih sustava.

Digitalni zajednički resursi

Digitalno zajedničko dobro odnosi se na digitalne resurse i infrastrukturu u kolektivnom vlasništvu i demokratskom upravljanju. Oni promiču demokratsko upravljanje, digitalnu autonomiju, uključiv gospodarski razvoj te raznolik i decentraliziran digitalni krajolik. Digitalno zajedničko dobro nudi uključivu i ponovno upotrebljivu infrastrukturu za sektore poput medija, obrazovanja i zdravstva te doprinosi raznolikom i otpornom digitalnom ekosustavu koji je manje ranjiv na monopole i jedinstvene točke kvara.

Javna digitalna infrastruktura

Digitalna infrastruktura uključuje i fizičku infrastrukturu i digitalne komponente, od kojih je veliko dio u privatnom vlasništvu. Ključne digitalne tehnologije trebale bi biti stavljene pod javnu kontrolu kako bi se osiguralo njihovo demokratsko upravljanje i pristup.

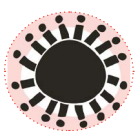

Skrb

Skrb se može razumjeti kao temeljnu ljudsku aktivnost koja obuhvaća sve što činimo kako bismo održali, održavali i popravljali svijet u kojem živimo.

Ekonomija skrbi

Neoliberalni kapitalizam, kako institucionalno tako i ideološki, potkopava ulogu skrbi. Ovo umanjivanje vrijednosti skrbi povezano je s širim sustavima rodne, klasne i rasne eksploatacije, pri čemu žene nesrazmjerno nose teret. Nasuprot tome, ekonomija skrbi stavlja skrb – a ne tržište – u središte našeg ekonomskog razmišljanja. Ona prepoznaje transformativnu moć skrbi da dovede u pitanje dominantne kapitalističke norme. Relacijske i brižne vrijednosti u srži skrbi imaju transformacijski potencijal za remećenje i ponovno osmišljanje ekonomskih sustava.

Deliberativna demokracija

Deliberativna demokracija utemeljena je na idealu u kojem se ljudi okupljaju, na temelju jednakog statusa i uzajamnog poštovanja, kako bi raspravljali o političkim pitanjima s kojima se suočavaju i odlučili o politikama koje utječu na njihove živote. Sama deliberacija shvaća se, u najmanju ruku, kao uzajamna komunikacija u kojoj sudionici vagaju i promišljaju o svojim preferencijama, vrijednostima i interesima u vezi s pitanjima od zajedničkog interesa.

Urbani/ruralni metabolizam

Da se gradovi doživljavaju kao živa bića, metabolizam grada uključuje biofizičke razmjene s prirodom. Većina tih razmjena odvija se u urbanim područjima i ruralnom okruženju, bilo u neposrednoj blizini ili u udaljenim područjima. Ruralna područja gradovima osiguravaju osnovne materijale i energiju, a također služe i kao odlagališta za njihov otpad.

Prilog B

Bibliografija i resursi po modulima

Organizirano po sesijama, s naznakom formata (članak, video, podcast) i dostupnog jezika.

https://www.tni.org/files/2026-08/CitiesBeyondGrowth_Ed.HandbookAnnexB.pdf

Gradovi su ključni pokretač ekosocijalne transformacije. Oni su epicentri emisija, nejednakosti i političkih odluka koje će odrediti budućnost milijuna ljudi, ali i središta organiziranih zajednica, zadruge i lokalne vlasti sposobne djelovati brzo.

Kako grad može biti transformiran iznutra? Ovaj priručnik objedinjuje iskustva projekta Cities Beyond Growth: transnacionalnog obrazovnog programa kojeg vode šest europskih organizacija uz podršku programa Erasmus+ Europske unije. Dokumentira konceptualni okvir odrasta primijenjen na urbanu razinu, sadržaj i metodologiju općeg online tečaja, šest modula prilagođenih svakom gradu i lekcije naučene iz rada s više od 1300 sudionika u Europi i diljem svijeta. Namijenjen je svima koji žele razumjeti, ponoviti ili prilagoditi ovo obrazovno iskustvo vlastitom kontekstu.

Sufinancira
Europska unija

Ovu publikaciju proizvela je financijskom potporom Europske unije. Iznesena mišljenja i stavovi isključivo su stavovi autora i ne odražavaju nužno stavove Europske unije ili Europske izvršne agencije za obrazovanje i kulturu (EACEA). Ni Europska unija ni EACEA ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

